

Τα Θεοφάνεια και τα λατρευτικά έθιμα των Ποντίων († Παναγιώτη Γ. Τανιμανίδη)

[Ορθοδοξία και Ορθοπραξία](#) / [Ορθόδοξη πίστη](#)

Πόντος

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΟΙΝΑ ΕΘΙΜΑ

«βίος ανεόρταστος μακρά οδός απανδόκευτος»

Δημόκριτος Αβδυρίτης

Ο Απόστολος Παύλος χαρακτήρισε τούς Αθηναίους «...ώς δεισιδαιμονεστέρους...» [Πρ. ιζ', 22]. Αυτός ό χαρακτηρισμός νομίζω πώς ταιριάζει σ' όλους τούς Έλληνες, επομένως καί στούς Ποντίους, άν μάλιστα θυμηθούμε καί τόν Απόστολο Πέτρο, πού χαρακτηρίζει τούς χριστιανούς τού Πόντου «εκλεκτούς» [Πετ. Α' Ι].

Είναι αλήθεια ότι οι Έλληνες «θρησκεύουν» περισσότερο από κάθε άλλο λαό καί είναι θεολάτρες στήν κυριολεξία. Αυτή τους τήν ψυχική διάθεση καί ανάταση, τή θρησκευτική τους πίστη, τήν εκφράζουν κάθε τόσο μέ διάφορες γιορτές. Πολλές

φορές ειπώθηκε ότι «δέν υπάρχει γένος πιά φιλέορτο από τό δικό μας. Ζούμε κάνοντας κάποια γιορτή καί Περιμένοντας κάποια γιορτή θρησκευτική, ή εθνική, ή σπιτική...» [Στρ. Μυριβήλης).

Μέσα σ' αυτό τό πάνθεο τών γιορτών είναι καί τά Φώτα, γύρω από τά οποία έπλασε καί ζει καί ό ποντιακός λαός αξιοπρόσεκτα λατρευτικά έθιμα.

α. Αργία – εκκλησιασμός – νηστεία

“Όπως όλες τις μεγάλες γιορτές έτσι καί τά Θεοφάνεια, ή αργία καί ό εκκλησιασμός έπαιρναν ιδιαίτερο πανηγυρικό τόνο καί χρώμα. Πρωταρχικό καί καθολικό γνώρισμα τού ποντιακού λαού, στις μεγάλες τής χριστιανοσύνης μέρες, είναι: Η εσωτερική περισυλλογή, μέ τήν προσευχή στό εικονοστάσι τού σπιτιού καί τή συμμετοχή στην Κοινή λατρεία. Η ακρόαση καί παρακολούθηση μέ κατάνυξη τών εκφωνήσεων, τών ευχών καί τών εκκλησιαστικών ύμνων, τό διάβασμα εκκλησιαστικών βιβλίων, συναξαρίων καί τής Αγίας Γραφής. Η αθόρυβη καί ιδιόρρυθμη βίωση τού νοήματος καί τού περιεχομένου τών εορτών.

Ο Γ. Θ. Κανδηλάπτης, στην ιστορική του μελέτη «Η Αργυρούπολις τού Πόντου» γράφει: «Τόσην δ' ευλάβειαν είχαν οι πατέρες ημών εις τά Θεία, ώστε, μόλις ήχουν οί κώδωνες τών εκκλησιών, οι μέν άνδρες κλείοντες τά καταστήματά των έτρεχον εις αυτάς, ως καί αί γυναίκες, πάσαν εργασίαν εγκαταλείπουναι εκαλύπτοντο διά καλύπτρας (σαλίου ή τσαρτσαφίου) καί έτρεχον εις τούς ναούς...»

Κάτι σχετικό διηγείται καί ό Ανανίας Νικολαΐδης, στό ανέκδοτο έργο του «Ποντιακή Λαογραφία»: «Τά εξέργατα», έλεγαν, «οσήμερον φύλλον 'κι λαΐσκεται.» Θεωρούσαν δέ τόσο θεμελιακό τό έθιμο του εκκλησιασμού, ώστε σέ πολλές περιοχές ό ένας ειδοποιούσε τόν άλλον, ό γείτονας τό γείτονα, μή τυχόν καί δέν πάει στην εκκλησία.

Ακόμη καί ή λαϊκή μούσα, μέ τά κάλαντα, προτρέπει γιά εκκλησιασμό:

«.. .Στήν εκκλησία τρέξατε, μέ προθυμίαν μπήτε, ακούσατε τήν προσευχήν, κι άν είναι ορισμός σας καί ό Χριστός μας πάντοτε νά είναι βοηθός σας.»

Πολλές φορές, σέ πολλές περιοχές, τίς μεγάλες γιορτές (πρό παντός τό Πάσχα) ειδοποιούσαν ό ένας τόν άλλον, μέ χτυπήματα στις πόρτες, μέ κουδούνια καί φωνές.

Σκωθέστεν εντώκαν τα καμπάνας (Ίμερα). Εγνεφέστεν... Σκωθέστεν, ή εκκλησία και ό Χριστόν λαλεί σας (Πλάτανα – Καταχά). Σ' άλλα μέρη ό νυχτοφύλακας ειδοποιούσε τόν κόσμο. Στά Μεταλλεία Ταύρου ό τσαγκός. Χαρακτηριστικό

επίσης είναι καί τό έθιμο τής ιδιαίτερης καθαριότητας καί προετοιμασίας όλων τών σπιτιών καί ή γιορταστική αμφίεση. Θά φορέσουμε, έλεγαν στά χωριά μας (Κρώμνη, Ίμερα,...) τά τσιτσίλ παπάν. Τά καινούργια ρούχα καί τά καινούραιο τό κουντούρας (σκαρπίνια). Όσοι δέν μπορούσαν νά έχουν καινούργια ρούχα τά καθάριζαν, τά αναποδογύριζαν, τά έβαφαν καί τά σιδέρωναν. Εκτός από τά συνήθη τάματα, τήν ώρα πού γυρνούσε ό δίσκος έπρεπε πλούσιοι καί φτωχοί νά ρίξουν στό δίσκο. Οι νοικοκυραίοι καί οί προύχοντες καί μερικοί νεόπλουτοι πού είχαν έρθει ας σήν ξενιτείαν εφίλοτιμούντο ποιός θά ρίξει τό μεγαλύτερο νόμισμα στό δίσκο.

Ο εκκλησιασμός τών Θεοφανείων ολοκληρωνότανε μέ τήν προμήθεια καί πόση αγιασμού καί μέ τό αντίδωρο.

Είναι ανάγκη νά σημειώσουμε ότι μεταξύ άλλων καθηκόντων καί εθίμων πού μέ τό χρόνο ατονούν είναι καί ό τακτικός εκκλησιασμός.

Στά χρόνια τής Τουρκοκρατίας οί άνθρωποι αναζητούσαν κατάλληλες στιγμές καί ανάλογο κλίμα γιά νά εκτονωθούν. Αυτή τήν ανάγκη εκτονώσεως ικανοποιούσαν οι σκλαβωμένοι μέ τήν εκδήλωση θρησκευτικότητας καί συστηματικού εκκλησιασμού. Συχνά πολλοί αυτή τους τήν ανάγκη τή διασκέδαζαν μέ τό διάβασμα τού «Γεροστάθη», Βίων Αγίων, το Ψαλτηρίου καί τής Αγίας Γραφής.

Ασυνήθιστη παρηγοριά εύρισκε ό λαός μας σέ αφηγήσεις καί προσφιλείς παραδόσεις, πού τις εμπνεότανε από τήν παρακολούθηση, τήν ακρόαση καί τή μελέτη τών ιερών ακολουθιών καί τό ιστορικό τών μεγάλων θρησκευτικών καί εθνικών γεγονότων.

Στόν Πόντο (ακόμη καί σήμερα σέ πολλά σπίτια) αυστηρός ήταν ό σεβασμός καί στό έθιμο τής νηστείας τήν Παραμονή τών Θεοφανείων. Ό εκκλησιασμός, ή παρακολούθηση καί ή προμήθεια Μ. Άγιασμοί καί ή υποδοχή καί ή βίωση τής μεγάλης ημέρας τών Φώτων προϋποθέτουν ανάλογη ψυχική καί σωματική προετοιμασία. Έθιμο πανελλήνιο.

Στό χωριό μου Ίμερα καί στά γύρω χωριά, τήν ημέρα τής παραμονής, σχεδόν σε όλα τά σπίτια έτρωγαν νερόβραστα φαγητά: Πατάτες (καρτόφα), φασόλια, φακιές (μαρτσιμιάκα), πατίτσα (ξεραμένα φασουλάκια), χόρτα, μαυρολάχανα καί διάφορα τουρσιά (στύπα). Πολλοί δέν έτρωγαν όλη τή μέρα. Αν τύχαινε κάποιος νά καταλύσει τή νηστεία, δηλαδή νά φάει σέ μέρες νηστείας αρτύσιμα, έλεγαν εμαντσίρ'τσεν ό αθεόφοβον. Τή νηστεία τήν έβλεπε ό πιστός απαραίτητη γιά τήν πρεπούμενη υποδοχή τής μεγάλης ημέρας τών Φώτων καί τή χαιρότανε, γιατί τού χάριζε ιδιαίτερη χαρά καί ευχαρίστηση, όταν, γυρνώντας στό σπίτι του, τόν περίμενε πλουσιοπάροχο γιορτινό τραπέζι, πού δέν ήταν καί τόσο συνηθισμένο

όλες τις μέρες καί μάλιστα στά χρόνια τής σκλαβιάς καί τής φτώχειας στήν ενδοχώρα. «Μέ Ιδιαίτερη λαχτάρα περίμενε νά φάει τό φαγητό τών Θεοφανείων πού τό έλεγαν κεσκέκ πού μαγειρευότανε από κεντουμέ (κοπανισμένο σιτάρι) μέ μιά κόττα χωριάτικη » [Κεσσόγλου Θ. Σταύρος από τό Αβδάν Αμισού].

β. Προμήθεια αγιασμού

Ή προμήθεια αγιασμού καί ή διατήρησή του όλο τό χρόνο είναι πανορθόδοξο έθιμο. Γι' αυτό είναι αδύνατο νά βρεί Κανείς ποντιακή οικογένεια πού νά μή προμηθεύεται αγιασμό τής Παραμονής ή τών Θεοφανείων. Καί στόν Πόντο καί εδώ άλλοι μέ μαστραπάδες, άλλοι μέ κουκουμόπα (είδος χάλκινης κανάτας), άλλοι μέ κανατόπα, άλλοι μέ ποτήρια κι άλλοι μέ μπουκαλάκια έτρεχαν καί τρέχουν στήν εκκλησία από τά χαράματα, γιά νά πάρουν αγιασμό γιά μιά ώρα ανάγκης.

γ. Τό φαρμακόλυτρο

Ή προμήθεια αγιασμού καί ή διατήρησή του όλο τό χρόνο έχει κάποιο πρακτικό σκοπό. Σέ μιά ώρα ανάγκης χρησιμοποιείται αγιασμός ως φαρμακόλυτρο, γιατί πιστεύει ό λαός μας στήν ιαματική καί αγιαστική δύναμη του αγιασμού. Γι' αυτό χρησιμοποιείται σε ομματόπονον, σέ 'χπάραγμαν (τρόμαγμα), σέ μαϊσσομέντζ· (πού βλάφτηκαν από μάγισσες), σέ επίτοκες λεχώνες, σέ αρρώστους, στούς ετοιμοθάνατους δέ αντί Θείας Κοινωνίας. Θα μπορούσαμε νά πούμε, χωρίς υπερβολή, ότι ή λαϊκή πίστη, μέ τό έθιμο της προμήθειας αγιασμού, αφήνει τήν εντύπωση ότι περισσότερη βαρύτητα

δίνει στο έθιμο τής σχετικής τελετής τού αγιασμού καί τής καταδύσεως τού Σταυρού παρά στη Θεία Λειτουργία τής Παραμονής καί τών Θεοφανείων.

Τον αγιασμό, πού κρατάμε γιά μιά ώρα ανάγκης, τόν φυλάμε στό εικονοστάσι τού σπιτιού καί μέ έμφαση τονίζουμε σ' όσους τυχόν δέ δίνουν σημασία στήν αναγκαιότητα τού εθίμου, ότι όλο τό χρόνο διατηρείται ό αγιασμός καί δέν παθαίνει τίποτε.

δ. Τό ράντισμα

Συνήθως όσοι φυλάνε γιά όλο τό χρόνο τόν αγιασμό τής παραμονής ραντίζουν τά κτήματά τους μέ τόν αγιασμό τών Θεοφανείων, ενώ όσοι κρατούν, γιά μιά ώρα ανάγκης, αγιασμό Θεοφανείων ραντίζουν μέ αγιασμό της παραμονής. Υπάρχουν βέβαια καί οι εξαιρέσεις.

Τό ράντισμα μπορεί νά γίνει από οποιοδήποτε μέλος τής οικογένειας. Στα χωριά Ίμερα καί Κρώμνη τό ράντισμα τών χωραφιών τό ανάθεταν σέ παιδιά – έφηβους.

Τήν παραμονή ή ανήμερα, οπωσδήποτε, ράντιζαν σ' όλο τόν Πόντο τά χωράφια, τούς οπωρώνες, τά λιβάδια, τούς κήπους, τίς μάντρες, τίς αχυρώνες, τά ζώα, τά σπίτια, τά εργαλεία καί τά τρόφιμα.

Από τόν αγιασμό τών Θεοφανείων η τής παραμονής σέ μερικά χωριά (Σούρμενα) έριχναν αγιασμό καί στις τροφές τών ζώων καί μάλιστα 'ς σόν (τροφή αγελάδας από πίτουρα, χόρτα καί λάχανα βρασμένα με άφθονο νερό γιά νά κατεβάσει πολύ γάλα). Τό ράντισμα γινότανε μέ την ελπίδα νά εξουδετερωθούν οί αντίξοες συνθήκες γιά μιά καλή ευφορία καί γιά τήν εξαφάνιση τών κακών πνευμάτων (καλικάντζαροι – ξωτικά).

Μέ τόν αγιασμό τών υδάτων καί τό ράντισμα φεύγουν τά κακά πνεύματα, μάς έλεγαν οι γιαγιάδες μας καί οί γονείς μας.

Σήμερα πρέπει νά ομολογήσουμε ότi σέ πολλούς έχει ατονήσει και έχει ξεχαστεί τό έθιμο τού ραντισμού.

Σέ πολλά χωριά τής Αργυρούπολης, εκτός από τό ράντισμα τών κτημάτων μέ αγιασμό, έβαζαν αγιασμό καί στα διάφορα φαγώσιμα γιά νά πληθαίν' άτα ό Θεόν. Τό συνεχίζουν αυτό τό έθιμο πολλές οικογένειες κι εδώ (Ιμεραίοι καί Κρωμναίοι περιοχής Ξάνθης, Πανοράματος, Καλαμαριάς, Χαριλάου, Καταχή Πιερίας, Κιλκίς).

Στα χωριά Σούλι, Καελέν καί Γιατμούσ' τής Κερασούντας ρίχνανε αγιασμό τής παραμονής στό νερό μέ τό οποίο θά λουζότανε [Παπαδόπουλος Ιωακείμ, Ιερέας].

Σέ άλλα χωριά (Σταυρί), ενώ δέν πολυπίστευαν σέ καλικάντζαρους, τά βράδια του Δωδεκαήμερου» δέν έπλεκαν από φόβο στά κακά πνεύματα ('ς σά πιζιέλα). Ίσως ήταν ένας τρόπος νά σέβονται τις αργίες : Σέ πολλά πάλι χωριά δέν κυκλοφορούσαν έξω κορίτσα και νυφάδες οίτε άφηναν ρούχα βρέφους κρεμασμένα έξω τις νύχτες τού «Δωδεκαήμερου», από «δαιμονοφοβία».

ε. Κατάποση αγιασμού

Όσοι παρευρίσκονται στην εκκλησία, είτε την παραμονή είτε ανήμερα τών Φώτων, μετά την ακολουθία τού Μεγάλου Αγιασμού και την προμήθεια αγιασμού απαιτητήτως θά πούν μερικές γουλιές. Όσοι παρέμειναν στό σπίτι πίνουν αγιασμό μόλις γυρίσει από την εκκλησία κάποιος δικός τους μέ τόν αγιασμό. Πολλοί μάλιστα (συνήθως πολλές) πίνουν Μεγάλο Αγιασμό, όχι μόνο νηστικοί, αλλά και πρίν πάρουν αντίδωρο.

Τό έθιμο αυτό φανερώνει την πίστη το λαού μας στην αγιαστική επενέργεια τού αγιασμού. Έξ άλλου, γιά τό λαό μας, όλα τά νερά τών θαλασσών, τών λιμνών, τών ποταμών, τών πηγαδιών και τών πηγών είναι αγιασμένα από την παραμονή μέ την πρωτάγιαση και γι' αυτό «κανέννας πιά δεισιδαιμονικός φόβος από τίς νύχτες και τά ξωτικά τού χειμώνα». «Σήμερον τών υδάτων αγιάζεται ή φύσις.»

ς. Τό φώτισμαν

Και στόν Πόντο, μετά την ακολουθία τού Αγιασμού της Παραμονής και την απόλυση, βιαστικά βιαστικά ό παπάς έβγαινε στά σπίτια και στά μαγαζιά της ενορίας του γιά νά φωτίσει (ν' αγιάσει). Φορούσε ένα πετραχήλι, έπαιρνε μαζί του ένα σταυρό (σέ πολλά μέρη αυτόν μέ τόν οποίο έκανε την τελετή τού αγιασμού και ανήμερα μέ τό Σταυρό της καταδύσεως), την αγιαστούρα και τό βοηθό του, πού κρατούσε τό παρχά'τσ' μέ τόν αγιασμό. Στό χάλκινο εκείνο μικρό σκεύος μέ τόν αγιασμό (ς σό παρχά'τσ' απέσ' = στό σικλί μέσα) έριχναν τόν όβολό τους οί χριστιανοί σέ κέρματα. Η συνήθεια νά ρίχνουν κέρματα «στό κουβαδάκι τού αγιασμού δέν είναι προχειρότητα», λέγει ό Δ.Σ. Λουκάτος, «έχει και σημασία αγιασμού τού ίδιου τού χρήματος».

Κατά τή διάρκεια πού φωτίζε σπίτια και σπιτικούς ό παπάς έψαλλε τό «Εν Ιορδάνη » ή «Επεφάνης σήμερα τή οικουμένη. . .»

Σέ πολλά σπίτια, εκτός από τό φιλοδώρημα, κερνούσαν και τόν παπά και τό συνοδό του. Τό φώτισμα συνεχιζότανε και ανήμερα τών Φώτων, άν δέν είχε γυρίσει ό παπάς όλα τά σπίτια της ενορίας του την Παραμονή.

Τό φώτισμα, ό αγιασμός, σκοπό έχει νά φωτίσει ό παπάς τόν άνθρωπο, νά ευλογήσει τό βίο τών ενοριτών του και νά εξουδετερώσει από την ενορία του κάθε δαιμονικό, «κάθε αντίπαλο στοιχείο του χειμώνα» και όλες τις δυσμενείς, γιά την ευφορία της γής και τών γαλακτοφόρων, συνθήκες.

Ο συνήθης τρόπος αγιάσματος τών ανθρώπων είναι νά βουτάει ό παπάς την αγιαστούρα στόν αγιασμό και νά ραντίζει τό μέτωπο τών πιστών, προτείνοντας μέ τό αριστερό τό Σταυρό γιά προσκύνηση και τό δεξί γιά χειροφίλημα. Τό έθιμο του

φωτίσματος, δυστυχώς, κινδυνεύει νά καταργηθεί. Σέ πολλά χωριά καί σέ ελάχιστες ενορίες πόλεων συνεχίζεται καί έτσι σώζεται ακόμη.

Όπου έχει καταργηθεί τό έθιμο του φωτίσματος τών Θεοφανείων καί του φωτίσματος κάθε μήνα από τόν παπά, πολλοί χριστιανοί καλούν δυό τρείς φορές τό χρόνο ή καί κάθε μήνα τόν παπά τής ενορίας (ή καί άλλης ενορίας) καί τούς κάνει μικρό αγιασμό στό σπίτι. Αυτό κάνουν καί τά σχολεία, πρίν ν' αρχίσουν τά μαθήματα, καθώς καί πολλές υπηρεσίες καί ιδρύματα, πρό παντός σέ περιπτώσεις θεμελιώσεως καί εγκαινίων.

ζ. Η κατάδυση του Σταυρού

Ή κατάδυση του Σταυρού, πέρα από μιά καθιερωμένη καί πανορθόδοξη ιεροτελεστία καθαγιασμού τών υδάτων, είναι καί θρησκευτικό έθιμο πού αποτελεί θεαματική καί συμβολική αναπαράσταση τής βαπτίσεως του Ιησού.

Στίς πόλεις καί στά χωριά, όπου δέν υπάρχει θάλασσα, ποτάμι, λίμνη ή κατάλληλη δεξαμενή, ή κατάδυση γίνεται στήν εκκλησία, μέσα σ' ένα μεγάλο δοχείο (χαλκόν - καζάνι ή ένα είδος κολυμβήθρας), όπου γίνεται ό αγιασμός.

Σέ μέρη όπου είχε θάλασσα, ή τελετή τής καταδύσεως στόν Πόντο είχε μεγαλειώδη καί πανηγυρική εικόνα. Ο πληθυσμός τών παραλιακών πόλεων καί τής ενδοχώρας κατέβαινε στή θάλασσα γιά νά παρακολουθήσει τήν κατάδυση τού Σταυρού καί είχε ένα ασύγκριτο καί επιβλητικό μεγαλείο ή πομπή, ή τελετή, ή παράσταση, τό θέαμα ».

«Η τελετή αυτή πού εγίνετο μέ πατριαρχική μεγαλοπρέπεια (στήν Τραπεζούντα) συγκέντρωνε πάντα χιλιάδες κόσμο στήν παραλία, ανεξαρτήτως τάξεως, εθνότητας καί θρησκείας. Έπαιρναν μέρος κι' αυτοί ακόμα οί Τούρκοι, δέν ήσαν δέ σπάνιες κι' οί περιπτώσεις, πού, ανάμεσα στις χιλιάδες τών φεσιών καί τών καπέλλων, ν' ασπρίζουν καί ωρισμένα σαρίκια, παλιών καί πολυγενίων χοτζάδων καί Ουλεμάδων τής Οθωμανικής ιεραρχίας

Μεγάλοι καί αιματηροί πολλές φορές αγώνες εγίνονταν μεταξύ τών κολυμβητών κατά τήν κατάδυση ».

Κεριά αναμμένα καί θυμιατά έβγαιναν στά παράθυρα, στις πόρτες καί στους εξώστες, τήν ώρα πού ή πομπή κατευθυνότανε από τόν Άγιο Γρηγόριο πρός τήν παραλία, γιά νά υποδεχτούν, νά προπέμψουν καί νά τιμήσουν τό Σταυρό καί τό γεγονός τής ημέρας. Τιμητική φρουρά τής πομπής, καί τότε καί σήμερα, αποτελούν, μαζί μέ τούς κληρικούς, τούς ιεροψάλτες, τούς εκπροσώπους τών αρχών καί τούς χιλιάδες ανώνυμους συνοδούς καί εξαπτέρυγα, φανοί, λαμπάδες

καί σταυροί μέ δορυφόρους, νέους ντυμένους μέ ειδικά εκκλησιαστικά παιδικά άμφια.

Έθιμο είχε γίνει, όπως μάς πληροφορεί καί ό Ευριπίδης Φ. Χειμωνίδης, κάθε χρόνο από τήν παραμονή τών Θεοφανείων νά έρχεται στό λιμάνι τής Τραπεζούντας, απέναντι από τόν Άγιο Γρηγόριο, ένα ρωσικό πολεμικό πλοίο, τό αντιτορπιλικό «Τέρτζ», γιά νά χαιρετίσει τήν κατάδυση τού Σταυρού καί νά τιμήσει τή μεγάλη γιορτή καί τελετή. (Η κατάδυση γινότανε συνήθως στήν τοποθεσία τ' Αρμέγκον ή πέτρα, μάς λένε ό Σιδηρόπουλος Κυρ. Ευγένιος, γιατρός, κάτοικος Θεσσαλονίκης, καί ό Χρυσοστομίδης Ρ. Παναγιώτης, 85 χρονών.) Γιά τό σκοπό αυτό έβγαζε καί άγημα στήν ξηρά, πού έπαιρνε μέρος στήν τιμητική πομπή.

Σέ πολλά μέρη τού Καυκάσου (Κάρς, Δεμίρ Καπού, Αρδαχάν, Βαργενές καί άλλα χωριά), επειδή τά νερά τού Κύρου ποταμού παγώνανε, ή κατάδυση ήταν προβληματική. Η επιμονή όμως τής Εκκλησίας καί τών πιστών καί ή ιδιαίτερη αγάπη τους πρός τό έθιμο βρίσκανε τή λύση. Σπάνανε τόν πάγο σταυροειδώς καί δημιουργούσαν ένα άνοιγμα. Τόν πάγο πού έβγαζαν από τό ποτάμι, σέ σχήμα σταυρού, τόν τοποθετούσαν δίπλα στόν παπά, πού μέ τή συνοδεία του στεκόταν πάνω σέ εξέδρα από πάγο. Μάλιστα ό δάσκαλος Σοφιανίδης Παναγ. Θεόφιλος, κάτοικος Συκεών Θεσσαλονίκης, λέγει: «Από τήν παραμονή σπάνανε τόν πάγο σ' ένα σημεία τού Κύρου ποταμού, πού ήταν μεταξύ τών τριών χωριών Ντόρτ - Κλησιά - Ζαμζελέκ Κόγκ. Ήταν δέ τόσο χοντρός ό πάγος τού ποταμού, ώστε άντεχε όλο τόν κόσμο καί τών τριών χωριών, πού παρακολουθούσε τήν κατάδυση τού Σταυρού. συγκεντρωμένος πάνω στό ποτάμι.»

Όπως μάς πληροφορήσε ό Φωτιάδης Γεώργιος τού Κυριάκου από τό χωριό Χωριστή Δράμας: Στό Ακ - Δάγ - Μαδέν τού Πόντου μιά χρονιά κλείσανε τά δύο τόξα τού γεφυριού στό λειβάδι τού Μουτή, οπότε σχηματίστηκε λίμνη πού πάγωσε. Τότε τή Μάραντον ό Θόδωρον μπήκε μέ τ' άλογό του στά νερά τής λίμνης καί έσπασε τόν πάγο, γιά νά πραγματοποιηθεί ή κατάδυση τού Σταυρού. Οι δύτες, γιά νά αντέξουν στό τσουχτερό κρύο, πρίν πέσουν στά νερά γιά τήν ανάδυση τού Σταυρού, ήπιαν αρκετό ούζο (ρακίν). Τό περιστατικό αυτό όταν έγινε, Μητροπολίτη Χαλδίας ήταν ό Λαυρέντιος καί Αρχιερατικός Επίτροπος στό Μαδέν ό παπα - Κύριλλος Καρατζάς.

Αν καί ήταν δριμύτατο τό ψύχος, τό έθιμο τής αναδύσεως τού Σταυρού από νέους γινότανε μέ πολύ ενδιαφέρον καί αγωνία. Όσοι έπεφταν στό ποτάμι, γιά τό έθιμο, τό θεωρούσαν μεγάλη τιμή καί ένιωθαν μεγάλη ικανοποίηση νά ανασύρουν τό Σταυρό, νά τόν προσκυνήσουν καί νά τόν παραδώσουν στόν παπά. Σέ ορισμένα χωριά καί τήν κατάδυση καί τήν ανάδυση τήν έκανε ό παπάς, έχοντας τό Σταυρό δεμένο μ' ένα σχοινί.

«Στήν Τρίπολη τού Πόντου μέ εξαιρετική λαμπρότητα εορταζόταν καί ή εορτή τών Θεοφανείων, τά «Φώτα». Από τήν παραμονή τής μεγάλης ημέρας ό ιερέυς, μετά τήν λειτουργία, ανεκοίνωνε τό όνομα τής ενορίας, όπου τήν επομένη θά γινόταν ή κατάδυσις τού Τιμίου Σταυρού. Μέ ύφος ψαλμωδιακό πρόφερε τήν αναμενόμενη εναγωνίως από τό εκκλησίασμα, φράση καί ό σταυρός θά πηγαίνη εις τήν “Τσιμιδάν” ή στό “Παραιτόρτιν”. Ή προσγινόμενη τιμή στήν ευνοούμενη ενορία ήταν τό φλέγον ζήτημα τής ημέρας καί πολλές φορές γινόταν αφορμή νά προκληθούν μικροεπεισόδια καί αντεγκλήσεις μεταξύ ομάδων διιστάμενων ενοριτών.

Τήν ημέρα τών Φώτων, πρίν ακόμη προβάλει ή αυγή, σύμφωνα μέ τό τελετουργικό τής εορτής, μέ λάβαρα, εξαπτέρυγα καί ψαλμωδίες ξεκινούσε ή μεγάλη πομπή μέ συνοδεία φανών καί λαμπάδων, πρός τήν παραλία. Όλα τά παράθυρα καί οι εξώστες τών σπιτιών από όπου περνούσε ή πομπή ήσαν λαμπαδοστολισμένα καί κατάμεστα από κόσμο, καθώς καί ή μακρόστενη έκταση τής..... παραλίας. Βαρκούλες στολισμένες μέ σημαίες καί χρωματιστά αναμμένα χαρτοφάναρα περιέπλεαν κατάφορτες μέ επιβάτες γύρω από τήν θέση όπου θά γινόταν ή κατάδυση. Δέκα καί δεκαπέντε πολλές φορές παλληκάρια έπαιρναν θέση κι αυτά σέ αποστάσεις σέ επίκαιρα σημεία μέσα στήν παγωμένη θάλασσα... προσμένοντας νά φθάσει ή μεγάλη τής καταδύσεως ώρα....

Μέ τούς τελευταίους τόνους τού τροπαρίου [Έν Ιορδάνη βαπτιζομένου Σου, Κύριε ό σταυρός υψωνόταν στόν αέρα από τόν ιερέα, διέγραφε μιάν καμπύλην καί βυθιζότανε στά ταραγμένα νερά, ενώ ό τόπος σειόταν από τούς αλαλαγμούς καί τίς θεαματικές εξαπολύσεις ρουκετών.

.....Τά... παλληκάρια ωρμούσανε πρός τό σημείο όπου έγινε ή κατάδυση τού Τιμίου Σταυρού. Ακολουθούσε σκληρός αγώνας... Ο σταυρός άλλαζε διαδοχικά χέρια, έως ότου ό δυνατώτερος καί καμμιά φορά ό επιτηδειότερος κατώρθωνε νά διαφύγει από τόν κλοιό καί νά διολισθήσει ως τήν παραλία, όπου καί παρέδιδε, αφού τό φιλούσε, τό ιερό έπαθλο στόν ιερουργούντα, μέ τίς ευχές καί τούς επαίνους τού κόσμου. Έπειτα ή πομπή μέ τήν ίδιαν επιβλητική σύνθεση επέστρεφε καί πάλι πίσω στήν εκκλησία.

Ο νικητής τού αγώνος ήταν ό άξιος καί ό δακτυλοδικτούμενος τής ημέρας, το καμάρι τών κοριτσιών. Είχε ακόμα τό δικαίωμα νά συνοδεύσει τούς ιερείς στήν περιφορά τού Σταυρού στά σπίτια κατά τό καθιερωμένο προσκύνημα, “ένα ωχρο αντιφέγγισμα νικητού τών αρχαίων ελληνικών αγώνων” .»

Σχετική καί αξιοπρόσεκτη περιγραφή τής καταδύσεως μάς δίνει καί ό λαογράφος Ξ. Κ. Άκογλους, στό έργο του «Λαογραφικά Κοτυώρων», σ. 253 – 255: «Η κατάδυση τού Σταυρού στή θάλασσα γινότανε μ’ εξαιρετική λαμπρότητα καί μεγαλοπρέπεια, καί μάλιστα όταν ιερουργούσε ό Δεσπότης. Κι από τις τρείς εκκλησίες κατέβαιναν στήν παραλία οί πομπές μέ τά εξαπτέρυγα, τούς ψάλτες κι όλους τούς κληρικούς, ντυμένους τά λειτουργικά τους άμφια. Όλη ή πόλη έπαιρνε όψη συναγερμού, επιβλητικού καί στους Τούρκους καί στους ξένους γενικά.

Μέ τήν κατάδυση τού Σταυρού αμολούσανε περιστέρια καί έριχναν ρουκέτες, φυδέκια. Πολλοί νέοι γυμνωνόνταν από νωρίς καί περίμεναν στήν παραλία. Κορμιά γερά κι αθλητικά. Κι όλοι θαλασσόλυκοι, δελφίνια σωστά. Για τό ποιός θά πάρει τό Σταυρό γινόντανε παρέες. Πολλές φορές σχεδόν πάντα πιανόντανε μέσα στή θάλασσα συμπλοκές άγριες. Όλα τ’ ατσαλένια εκείνα μπράτσα μάγκωναν τό Σταυρό, καί συμπλεκόντανε μεταξύ τους μ’ έναν τέτοιο τρόπο, πού ώρα ολάκερη δέν μπορούσε κανείς νά τούς χωρίσει. Επέμβαση κουπιών από διπλανές βάρκες, πού άφθονες στολιζόντανε καί βγαίνανε μέ θεατές για καλύτερο σεργιάνι έμενε χωρίς αποτέλεσμα όποιας τόν πρωτάρπαζε καί προλάβαινε νά τόν φιλήσει, εκείνος ήταν ό τυχερός τής ημέρας. Όλοι οί γυμνοί προσκυνούσαν (τότε) μέσα στή θάλασσα. Ο τυχερός τής ημέρας πήγαινε καί, παραδίνοντας τόν Σταυρό, φιλούσε τό χέρι τού παπά. Αυτό ήταν κι ή επίσημη αναγνώριση του νικητή. Οι επίτροποι τής εκκλησίας τού δίνανε τό χρηματικό δώρο, συνήθως μιά χρυσή λίρα, έπαιρναν τό Σταυρό.... καί τόν γύριζαν σ’ όλη τή συνοικία. Τά χρήματα από τό προσκύνημα πήγαιναν στό κοινοτικό ταμείο. Μαζί γύριζε κι ό νικητής, πού αποκτούσε τή φήμη ήρωα σωστού. Ούτε ολυμπιονίκης νά ‘τανε. Κι ή φήμη του κρατούσε ένα έτος, ώσπου νά τήν επισκιάσει άλλος».

Σέ πολλά παραθαλάσσια μέρη, στά τελευταία χρόνια δυστυχώς, καταργήθηκε τό

έθιμο τής αναδύσεως τού Σταυρού από βουτηχτάδες, γιατί πολλοί κληρικοί ρίχνουν τό Σταυρό στά νερά δεμένο μέ μιά κορδέλα καί οί ίδιοι τόν ανασύρουν. Σέ ορισμένες όμως περιοχές διατηρείται τό έθιμο αυτό (Ν. Κρήνη, Καλαμαριά, Θέρμη, Αρετσού, Κοκκινιά Κιλκίς, Τοξότες, Λουδία. . .). Στούς Τοξότες Ξάνθης, όπου έχουν εγκατασταθεί οι περισσότεροι Πόντιοι (μετά τό β' παγκόσμιο πόλεμο) τών χωριών Ίμερας, Κρωμνικού καί Γαλάνης, ή κατάδυση τού Σταυρού γίνεται μέχρι σήμερα στό Νέστο. Στήν πομπή καί στήν τελετή τής καταδύσεως παίρνουν μέρας καί από άλλες ενορίες. Μετά τήν ακολουθία τού αγιασμού σχηματίζεται ή πομπή. Προπορεύονται εξαπτέρυγα, λάβαρα, φανοί, λαμπάδες, πού τά κρατούν παιδιά. Ακολουθούν οι ψαλτάδες καί ό εφημέριος πού κρατάει ένα ξύλινο Σταυρό καί τό Ευαγγέλιο. Όλοι μαζί ψάλλουν τροπάρια.

Στόν τόπο τής καταδύσεως (κοντά στή μεγάλη γέφυρα τού Νέστου, πού ενώνει τήν Ανατολική Μακεδονία μέ τή Δυτική Θράκη) κι ενώ ό κόσμος καί πρό παντός οί βουτηχτάδες περιμένουν μέ αγωνία τήν κατάδυση, ό ιερέας καί οι ψαλτάδες ψάλλουν τρεις φορές τό Απολυτίκιο τής γιορτής. Όταν γιά τρίτη φορά ακούγεται «καί τό Πνεύμα έν είδει περιστεράς», κι ενώ περιστέρια αφήνονται καί πετούν πάνω από τό ποτάμι καί τόν οικισμό, ό ιερέας πετάει τό Σταυρό στό ποτάμι. Ό ξύλινος Σταυρός διαγράφοντας τήν τροχιά του πέφτει στά νερά καί γρήγορα γρήγορα ταξιδεύει πρός τήν κατεύθυνση τής ροής τών υδάτων. Οι κολυμβητές παλεύουν ποιός θά πάρει τό Σταυρό καί θά τόν φιλήσει πρώτος. Ή προσπάθεια συναντά δυσκολίες γιατί τό ποτάμι είναι ορμητικό τά νερά του πολύ κρύα.

Ο νικητής, αφού πάρει τήν ευλογία τού παπά, γυρνάει τό Σταυρό, μέ τήν παρέα του, σ' όλα τά σπίτια ψάλλοντας εκκλησιαστικά τροπάρια. Μαζί μέ τά συγχαρητήρια καί τίς ευχές εισπράττει καί φιλοδωρήματα, τά οποία μοιράζεται μέ τή συντροφιά του καί τήν εκκλησία τής ενορίας του. Πολλές φορές ό νικητής, μέ τά χρήματα πού κρατάει, κάνει γλέντι μέ τούς φίλους του.

«Κατά τήν τελετή τής καταδύσεως τού Σταυρού, πού γινότανε στό ποτάμι τού χωριού μου Ντερέκιοϊ, Επαρχίας Επέσ', όλοι κρατούσαν τίς εικόνες τού σπιτιού τους γιά νά τίς καθαρίσουν καί νά τις αγιάσουν μέ τ' αγιασμένα νερά τών Θεοφανείων. Τό ίδιο έθιμο τό συνεχίζουμε (Ζερβοχώρι Νάουσας). Από τά Χριστούγεννα δέ ως τά Θεοφάνεια, στά χωριά τού Επέσ' τού Νομού Αμασειας καί τής Μητροπόλεως Κολωνίας, δέν γινότανε βαπτίσεις. Έλεγαν νά φωτιστεί, νά αγιαστεί ό Κόσμος καί μετά νά γίνουν οί βαπτίσεις » [Φωτιάδης Αντ. Εμμανουήλ, πρωτοπρεσβύτερος καί προϊστάμενος Ιερού Ναού τής Παναγίας Σουμελά].

Όπως μάς έγγραφε τό Δεκέμβριο τού 1980 ό έφορος Κώστας Μακρίδης, στό χωριό του Λεκάνη Καβάλας: «Τά Θεοφάνεια, μετά τή Λειτουργία, ό παπα - Σάββας (άς είναι σχωρεμένος) έπαιρνε τό Σταυρό καί γρήγορα γρήγορα τράβαγε μπροστά καί

πίσω του όλο τό χωριό γιά τήν κεντρική βρύση τού χωριού, γιά νά αγιάσει τά νερά τής γούρνας. Η ιεροτελεστία, δηλαδή τού Μ. Αγιασμού γινότανε (δέν ξέρω άν γίνεται ακόμη) στη γούρνα τής κεντρικής βρύσης τού χωριού. Εκεί γινότανε καί ή τελετή τής καταδύσεως καί αναδύσεως τού Σταυρού.

Γρήγορος σ' όλα του, άρχιζε καί τέλειωνε ώσπου νά τό καταλάβεις. Όλοι τότε έτρεχαν νά πάρουν αγιασμό. Αμέσως δέ ό πατριάρχης τού σπιτιού πήγαινε καί ράντιζε τούς τέσσερις τοίχους τού σπιτιού καί τό εικόνισμα. Μετά τό σταύλο καί αμέσως τά χωράφια.

Διαδικασία καταδύσεως. Βούταγε τό Σταυρό (στή γούρνα) καί τόν ανέσυρε αμέσως καί γρήγορα γρήγορα πήγαινε στην εκκλησία μας τού Αγίου Κωνσταντίνου. (Γιά νά βγάλει τά ιερά άμφια καί νά ετοιμαστεί γιά επίσκεψη σ' όλα τά σπίτια καί τό φώτισμα.) Εκεί μαζεύονταν 4 - 5 συντροφίες νέων καί ζητούσαν τό Σταυρό γιά νά πάνε νά ευλογήσουν, μέ τόν παπα - Σάββα, τά σπίτια. Σέ αντάλλαγμα πρόσφερναν χρηματικά ποσά, πού πήγαιναν γιά τό διάκοσμο τής εκκλησίας. Όποιος πρόσφερνε τά περισσότερα έπαιρνε τό Σταυρό καί γύρναγε, όπως είπαμε, τά σπίτια τού χωριού. Από τις εισπράξεις πού έκανε κρατούσε μερικά λεφτά καί μέ τά άλλα έκανε κάποιο δώρο στην εκκλησία.... Όλη ή εκκλησία φτιάχτηκε από τούς χωρικούς.»

Οι κάτοικοι της Λεκάνης προέρχονται από τήν Τραπεζούντα, τή Ματσούκα, τή Γαλίανα, τήν Αργυρούπολη καί τήν Άγκυρα.

Στό χωριό Κοκκινιά Κιλκίς — όπως μάς διαβεβαίωσε καί ό δικηγόρος καί συγγραφέας Στάθης Ευσταθιάδης — πού κατοικείται από Καρσλήδες καί Καρμουτέτας, συνεχίζουν τό έθιμο τής καταδύσεως τού Σταυρού, όπως γινόταν στην περιοχή τής Χαιρίενας τής Αργυρούπολης. Μετά τήν απόλυση τής εκκλησίας καί τήν τελετή τού Αγιασμού κατευθύνονται «έν πομπή» όλοι στό ποταμάκι τού χωριού. Διαλέγουν τό πιό βαθύ κιόλ' τού ποταμού καί εκεί κάνουν τήν κατάδυση. Ή αγωνία τού κόσμου καί τών βουτηχτάδων μεγαλώνει ενόσω ό παπάς προσποιείται ότι θά πετάξει τό Σταυρό καί δέν τόν πετά.

Αφού όμως ψάλλουν τρεις φορές τό «Εν Ιορδάνη.....», κάποια στιγμή ρίχνει τό Σταυρό στό ποτάμι καί τήν ίδια στιγμή βουτούν καί τά παλληκάρια (μέ τά ρούχα τους!) προσπαθώντας ποιός θά βρεί καί θά πιάσει τό Σταυρό πρώτος. Ο Σταυρός γύρω γύρω είναι μεταλλικός καί βουλιάζει. Αυτός πού κατορθώνει νά ανασύρει τό Σταυρό, ύστερα από σκληρό αγώνα, θεωρείται τό άξιο παλληκάρι, ό τυχερός τής χρονιάς, ό ευνοούμενος τού Θεού, τό καμάρι τού χωριού όλο τό χρόνο.

Γιά τή διευθέτηση τυχόν παρεξηγήσεων καί αμφιβολιών κατά τήν ώρα πού

παλεύουν οί βουτηχτάδες, ποιός θά βρεί καί θά φέρει τό Σταυρό στόν παπά νά τόν ευλογήσει καί νά ανακηρυχθεί ό νικητής τής χρονιάς, δίπλα στόν παπά καλούνται νά σταθούν καί νά παρακολουθήσουν τήν εξέλιξη τής αναδύσεως τού Σταυρού ενορίτες ευυπόληπτοι, αντικειμενικοί, οι γνωστικοί, όπως λένε στό χωριό. Αυτοί επί τόπου καί αμέσως λύνουν τυχόν διχογνωμίες.

Ο νικητής (όπως καί οι άλλοι πού τόν συγχαίρουν επί τόπου) πηγαίνει στό σπίτι του, βάζει τά καλά του καί συνοδεύει τόν παπά στην περιφορά τού Σταυρού. Όλοι τόν συγχαίρουν λέγοντάς του «άξιος – άξιος».

η. Ή περιφορά τού Σταυρού

Στά παλαιότερα χρόνια καί στόν Πόντο καί εδώ τό έθιμο τής περιφοράς τού Σταυρού στά σπίτια καί στά μαγαζιά γινότανε από εκείνον πού κατόρθωνε νά κάνει τήν ανάδυση τού Σταυρού, μαζί μέ τή συντροφιά του.

Τό έθιμο αυτό σχεδόν έχει καταργηθεί σήμερα. Όπου θέλουν νά διατηρήσουν τήν παράδοση δίνει ή εκκλησία ένα φιλοδώρημα στόν τυχερό, χωρίς νά περιφέρει τό Σταυρό. Περιττό νά τονίσουμε ότι όπου δέ γίνεται ή ανάδυση από ειδικούς κολυμβητές δέν υπάρχει θέμα καί περιφοράς τού Σταυρού. Συνήθως σήμερα τήν περιφορά τού Σταυρού τήν κάνει ό παπάς, όπου γυρνάει τά σπίτια καί φωτίζει. Αυτό γινότανε καί στόν Πόντο, σέ πολλά μέρη· ό εφημέριος έκανε τήν περιφορά (Αργυρούπολη, Άνω Αμισός, Κάρς, Τοχούζ, Μεταλλείο Ταύρου, Μανέα, Σοχούμ, Χαψίκιοϊ, Ερζικιάν, Μούζενα, Σούλι, Αετός καί Γιατμούδ Ματσούκας, Κρώμνη, Ίμερα, Μαντρία, Λιαρή. .).

Δέν είναι όμως καί σπάνιες οί περιπτώσεις πού τό Σταυρό τόν γυρνούσε στά σπίτια, μόνος του ή μέ τόν εφημέριο, ό τελευταίος πλειοδότης σ' ένα είδος διαγωνισμού προσφοράς καί ταμάτων.

Τά έσοδα από τήν περιφορά, σέ πολλές περιοχές, τά έδιναν στην εκκλησία, στό σχολείο, σέ φιλανθρωπικές αδελφότητες καί σέ πολλά μέρη ήσαν δικαιώματα τού παπά, γιατί τότε δέν έπαιρναν μισθό οι ιερείς.

«Στήν Τραπεζούντα τά έσοδα τά έπαιρνε ή Ιερά Μητρόπολη για τό ταμείο πτωχών ή τό Φροντιστήριο» [Μουσικίδης Ζαχαρίας].

Η περιφορά τού Σταυρού στην Τραπεζούντα:

«Τήν ημέρα τών Φώτων, κατά παλαιόν έθιμον, θά γυρνούσε σ' όλα τά Έλληνικά σπίτια ό Σταυρός. Τόν περιέφεραν προνομιακά οί εκάστοτε τελειόφοιτοι τού Φροντιστηρίου (Γυμνασίου) Τραπεζούντος, χωρισμένοι σέ εννέα ομάδες όσες καί οί

εκκλησιαστικές ενορίες τής πόλεως. Καί επειδή ήταν φυσικό ή πολύωρη αυτή περιφορά δέν ήταν δυνατόν νά γίνει σέ μιά μέρα μέ τόν ένα μονάχα σταυρό πού είχε ριχτή στή θάλασσα παραδίδονταν στις ομάδες αυτές τών φοιτητών εννέα πανομοιότυποι τού καταδυθέντος Σταυρού. Από τούς τρείς αυτούς εφήβους, ό ένας κρατούσε τον Σταυρό, ό άλλος τό κλασσικό ασημένιο ραντιστήρι καί ο τελευταίος τόν δίσκο, τό περιεχόμενο τού οπαίου διατίθετο γιά τά ευαγή τής Τραπεζούντος ιδρύματα. Εθεωρείτο δέ τόσον τιμητική καί περίβλεπτη ή ιερά αυτή διακονία τών νεαρών τελειοφίτων, ώστε δέν θά ήτο υπερβολή νά λεχθή, πώς όλοι γενικώς οί μαθηταί τού Φροντιστηρίου λαχταρούσαν τήν ημέρα εκείνη, πού, τελειόφοιτοι καί αυτοί, θά αξιώνονταν νά γυρίσουν τόν Σταυρό των Φώτων..... »

Τήν παραπάνω πληροφορία τήν ανιστορούν καί τήν επιβεβαιώνουν καί οί Θεοδοσοπούλου Θ. Σοφία, Χειμωνίδης Φ. Ευριπίδης, Μουσικίδης Ζαχαρίας καί ό Γιακουστίδης Θ. Σπύρος.

Ή περιφορά τού Σταυρού από τελειοφίτους τού Φροντιστηρίου δέν απέκλειε καί εκείνον πού έβγαζε τό Σταυρό από τή θάλασσα νά γυρίζει στά σπίτια καί νά δέχεται φιλοδωρήματα. [Σιδηρόπουλος Κ. Ευγένιος]. «Θυμάμαι πώς μιά από τίς ομάδες τών τελειοφίτων τήν τελευταία χρονιά πρίν από τόν ξεριζωμό ήταν καί ή δική μας τριάδα, από τούς Φουντόπουλο Θεόδωρο, Κωφίδη Γιώργο καί από μένα...» [Εύρ. Φ. Χειμωνίδης].

Στά χωριά τών Σουρμένων (Τσίτα, Καρακατζί, Μουλγκάντων...), τής Ματσούκας (Σούλι, Καελέν, Γιατμούσ) καί στή Μούζενα είχαν τό έθιμο νά γυρνούν τό Σταυρό καί σ' άλλες ενορίες ομάδες νέων. Μάλιστα οί «σταυροφόροι» βιάζονταν ποιός θά πρωτοπεράσει από τά σπίτια καί άλλων ενοριών. Τίς προσφορές τού κόσμου δέν τολμούσε κανείς νά τίς οικειοποιηθεί. Αυτό μαρτυρεί καί τό εξής περιστατικό, πού διηγείται ό Γιάννης ΤΩ. Σαββουλίδης, κάτοικος Θεσσαλονίκης: «Μιά χρονιά στό χωριό μας Τσίτα ή ομάδα μας, πού έκανε τήν περιφορά τού Σταυρού μέ πολύ κρύο καί χιόνι, σκόνταψε καί έπεσε. Τά κέρματα από τό δίσκο σκορπίστηκαν καί χάθηκαν μέσα στό χιόνι. Όταν μέ τόν καιρό έλυωσαν τά χιόνια, συνέπεσε τά χρήματα νά τά βρεί μιά ομάδα από τό συνοικισμό τών «Κλωστών». Τά μάζεψαν καί τα παράδωσαν αμέσως στήν Εκκλησία...»

Στό χωριό Κουνάκα Ματσούκας ή περιφορά γινότανε από νέους, οί οποίοι έπαιρναν τό Σταυρό ύστερα από ένα είδος δημοπρασίας. Αν κατά τήν περιφορά έβγαζαν περισσότερα άπ' αυτά πού έδωσαν, τή διαφορά τήν έδιναν στήν Εκκλησία. Και στό χωριό Τετράλοφο Κοζάνης, όπου υπάρχουν πολλές οικογένειες από τήν περιοχή Ματσούκας, νέοι τού χωριού γυρνούν τό Σταυρό γιά λογαριασμό τής Εκκλησίας, ύστερα από τήν κατάδυση πού γίνεται στήν «Μπάρα» [Χριστοφορίδης Χριστόφορος].

Στόν Καταχή τής Πιερίας τήν περιφορά τού Σταυρού τήν κάνει ή Εκκλησιαστική Επιτροπή γιά λογαριασμό τής εκκλησίας [Τσαντεκίδης Χ. Αβραάμ].

θ. Τό δάκλυμαν

Όσες φορές οί Πόντιες νοικοκυρές είχαν τήν εντύπωση ότι ορισμένα οικιακά σκεύη είχαν μαγαριστεί από κάποια αιτία (γλύψιμο τών σκευών από σκύλο, γάτα, ποντίκι, ή μαγάρισμα από μαϊσσάδες), τά θεωρούσαν ακάθαρτα και τά απολύμαναν, τά ξέπλυναν (εδάκλυναν άτα) μέ αγιασμό και τά χρησιμοποιούσαν χωρίς επιφύλαξη.

ι. Λαθεμένες αντιλήψεις και δοξασίες

1) Ως πρός τήν προμήθεια αγιασμού

Σχεδόν παντού και στόν Πόντο και εδώ στήν Ελλάδα μιά κακή συνήθεια, από εσφαλμένη αντίληψη, κοντεύει νά γίνει έθιμο. Συνωστιζόμαστε και ό ένας σπρώχνει τόν άλλο, προσπαθώντας νά πάρουμε πρώτοι αγιασμό και έτσι δημιουργούμε μιά ανεπίτρεπτη εικόνα μέσα στήν εκκλησία και φέρνουμε σέ δύσκολη θέση τούς ιερείς, τήν Εκκλησιαστική Επιτροπή και τόν κανδηλανάπη.

Ένα τσούγκρισμα τών ποτηριών ακούγεται κι ένα «πατείς μι πατώ σε» ακολουθεί τήν ιεροτελεστία τού Αγιασμού. Οί φιλακόλουθοι έκαναν και κάνουν σωστό «πόλεμο», μέ τά μαστραπάδας, τά κυκουμόπα και τά κανατόπα, γιά τό ποιός ή ποιά θά πρωτοπάρει αγιασμό.

Αυτή ή αδικαιολόγητη συνήθεια και αγωνία προέρχεται από τή λανθασμένη ιδέα και αντίληψη μερικών ότι όποιος πρωτοπάρει αγιασμό, αυτός παίρνει, τρόπον τινά, τήν αφρόκρεμα, τό 'θόγαλαν τού αγιασμού.

«Στά παλαιότερα χρόνια είχαν τήν εντύπωση ότι ή χάρις τού Θεού επενεργεί περισσότερο διά τού αγιασμού εκείνων πού προλάμβαναν νά πάρουν πρώτοι....» [Λαπαρίδης Πολ. Απόστολος, 86 χρονών].

«Στήν Αργυρούπολη μάς έλεγαν οί μειζοτέρ' τα γράμματα τού αγιασμού είναι

πάνω στην επιφάνεια του νερού!» [Παπαδόπουλος Αρ. Κωνστ., 80 χρονών]. Αυτός ό ανεπίτρεπτος συνωστισμός αναπόφευκτα φέρνει και ένα άλλο δυσάρεστο φαινόμενο. Την καταπάτηση του Μεγάλου Αγιασμού που πέφτει κάτω στο δάπεδο της εκκλησίας την ώρα της βιασύνης μας.

2) Ως προς την άποψη, ποιός είναι ό Μέγας Αγιασμός.

Υπάρχουν, συγκρουόμενες, τρείς απόψεις:

Η μία ισχυρίζεται ότι Μέγας Αγιασμός είναι μόνο τών Θεοφανείων. Ή δεύτερη ότι Μέγας Αγιασμός είναι της Παραμονής τών Φώτων. Καί ή τρίτη θεωρεί και τών δύο ημερών Μέγαν Αγιασμόν. Αυτή είναι και ή σωστή και ορθόδοξη άποψη. Τό τυπικό της Εκκλησίας μας ρητώς σημειώνει ότι την παραμονή και την κυριώνυμη ημέρα «τελείται ό Μέγας Αγιασμός».

Υπάρχει βέβαια κάποια εξήγηση και δικαιολογία ως προς τις δύο πρώτες απόψεις.

Αυτοί που πιστεύουν ότι Μέγας Αγιασμός είναι της Παραμονής δικαιολογούνται από την άποψη (ίσως) ότι αυτή τη μέρα ψάλλεται ή Ακολουθία της Παννυχίδος (τών Μ. Ωρών) και γίνεται ή Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου.

Εκείνοι που ισχυρίζονται τό αντίθετο λένε ότι την παραμονή δέν διαβάζονται όλες οι ευχές του Μ. Αγιασμού.

Αν στά τελευταία χρόνια επικράτησε ή συνήθεια (χωρίς νά είναι παραδοσιακό έθιμο) πολλοί ιερείς νά μή διαβάζουν «εκφώνως» την ευχή «Τριάς Υπερούσιε, Υπεράγαθε, Υπέρθεε» (ίσως για λόγους συντομίας ή διαφοροποίησης του αγιασμού τών δύο ημερών), αυτό δέν σημαίνει ότι ό αγιασμός της παραμονής είναι μικρός «μικρότερος» από τον αγιασμό τών Φώτων. Έξ άλλου για νά εκφωνηθεί ή δεύτερη ευχή: «Μέγας ει Κύριε...» υποτίθεται ότι ό ιερέας προηγουμένως είπε και τά τελευταία λόγια της πρώτης ευχής: «Όθεν καγώ αμαρτωλός και ανάξιος δούλος σου, τά μεγαλεία τών θαυμάτων Σου διηγούμενος, συνεχόμενος φόβω έν κατανύξει βοώ σοι: “Μέγας ει, Κύριε...”». Αλλά, είτε μυστικά είτε φωναχτά διαβάζεται ή Ευχή, ή Χάρις του Θεού έρχεται και καθαγιαζει τά νερά και την παραμονή και τά Θεοφάνεια.

Ή σύγχυση και ή υποκειμενική αντίληψη πάνω στό θέμα και τό ερώτημα «ποιός αγιασμός είναι Μέγας» υπήρχε και υπάρχει ακόμη και σήμερα και σέ μερικούς κληρικούς.

«Την παραμονή ετελείτο ό Μέγας Αγιασμός και... την ημέραν της εορτής ό Μικρός αγιασμός» [Παπαδημήτρης Μισαηλίδης, Γαλλίαίνα, Ποντιακή Εστία 47 (1953)

2336]. Ἡ ἀποψη νά θεωρεῖται ἀπό πολλούς Μέγας Ἀγιασμός μόνο ὁ ἀγιασμός τῶν Θεοφανείων δικαιολογεῖται ἀπό τά ἐξῆς γεγονότα: Νηστεύουμε τήν παραμονή καί προετοιμαζόμαστε νά υποδεχτούμε καί νά γιορτάσουμε τή μεγάλη Δεσποτική γιορτή.

Ἡ ἡμέρα τῶν Φώτων ἀναφέρεται στό γεγονός τῆς Βαπτίσεως τοῦ Θεανθρώπου καί τήν ἡμέρα αὐτή γίνεται ἡ κατάδυση τοῦ Σταυροῦ καί ἡ ἀναπαράσταση τοῦ λυτρωτικοῦ γεγονότος τῆς Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου καί τῆς Αποκαλύψεως (Θεοφανίας καί Επιφανίας) τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ.

Οἱ συγκρουόμενες αὐτές ἀπόψεις δέν εἶναι καθόλου ἀσχετες καί μέ τό ἐθνικό γεγονός, αλλοῦ νά κρατοῦν, γιά ὅλο τό χρόνο, ἀγιασμό τῆς Παραμονῆς καί σ' ἄλλες περιοχές ἀγιασμό τῶν Φώτων. Τό ἐθιμο αὐτό ὑπάρχει κι ἐδῶ καί τό συναντοῦμε καί στόν Πόντο.

Ἀγιασμό τῆς Παραμονῆς φύλαγαν οἱ περιοχές: Τραπεζούντας, Ματσούκας, Μούζενας, Πάφρας, Καυκάσου (καί Κωνσταντινούπολης) καί σέ μερικά χωριά τῆς Ἀργυρούπολης καί τῆς Ἀμισοῦ, ἐνῶ ἀγιασμό τῶν Θεοφανείων κρατούσαν οἱ περιοχές: Κοτυώρων, Ἀργυρούπολης-Τορούλ, Κερασούντας, Ἀμισοῦ, Σουρμένων, Σταυρί καί σέ μερικά χωριά τοῦ Καυκάσου κ.ά.

Ὅσοι φύλαγαν ἀγιασμό, γιά μιά ὥρα ἀνάγκης, τῶν Φώτων, κατὰ κανόνα ράντιζαν τά κτήματά τους μέ ἀγιασμό τῆς Παραμονῆς. Ὅσοι ὅμως φύλαγαν ἀγιασμό τῆς παραμονῆς ράντιζαν μέ ἀγιασμό τῶν Φώτων. Ὑπάρχουν βέβαια καί οἱ ἐξαιρέσεις, γιατί υπήρχαν καί ὑπάρχουν πολλοί οικισμοί ἢ οικογένειες πού δέν ἔκαναν καί δέν κάνουν διάκριση. Ὅσοι ἔχουν δημιουργήσει (ἢ ἔχουν κληρονομήσει) δικό τους ἐθνικό λατρευτικό τυπικό, ἀνάλογα κρατοῦν καί ἀγιασμό λέγοντας πώς: δέν ἐπιτρέπεται νά πάμε στό σπίτι μας τό Μεγάλο Ἀγιασμό! Ἀπ' αὐτόν μπορούμε μόνο νά πιούμε καί οπωσδήποτε νηστικοί (αγνέστικα). Καί γι' αὐτό, ἄλλοι πίνουν ἀγιασμό πρὶν πάρουν ἀντίδωρο καί ἄλλοι ἀφού πάρουν ἀντίδωρο.

Ὡστόσο τό ὅτι καί τῶν δύο ἡμερῶν ὁ ἀγιασμός εἶναι «Μέγας» ἐνισχύεται καί ἀπό τήν ἀποψη διακεκριμένων κληρικών καί καθηγητῶν Πανεπιστημίου.

Στήν περιοχή τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας πολλοί, τούς οποίους ρώτησα (ντόπιοι καί Πόντιοι), λένε ὅτι κρατάμε γιά ὅλο τό χρόνο ἀπό τόν ἀγιασμό τῆς παραμονῆς καί ὄχι τῶν Θεοφανείων, διότι τήν ἡμέρα τῶν Φώτων ἀγιάζονται ὅλα τά νερά, ἐνῶ τήν Παραμονή μόνο τό νερό τοῦ δοχείου, ὅπου μέσα κάνει τόν ἀγιασμό ὁ παπάς!

Εκεῖνο ὅμως πού εἶναι ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τούτο:

Τό ἐθιμο τῆς προμήθειας, τῆς διατηρήσεως ὅλο τό χρόνο, τῆς χρησιμοποίησεως σέ

μιά ώρα ανάγκης καί τῆς κατάποσης αγιασμοῦ, καθὼς καί τοῦ ραντίσματος τοῦ μετώπου μας (φωτίσματος) καί τοῦ βίου μας μέ αγιασμό εἶναι παμποντιακό καί πανελλήνιο ἔθιμο.

Πανελλήνιο εἶναι καί τό ἔθιμο, αγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων νά κρατάει κάθε ἐκκλησία καί ἀπ' αὐτό νά δίνει σ' ὅσους δέν μποροῦν νά κοινωνήσουν, διότι τοὺς ἔχει ἐπιβάλλει ὁ πνευματικός ἐπιτίμια (κάποια τιμωρία).

Ἡ ἰδιαίτερη λατρευτική προτίμηση τοῦ λαοῦ μας στά αγιασμένα νερά εἶναι χαρακτηριστική. Ὁ Δ. Σ. Λουκάτος παρατηρεῖ ὅτι εἶναι «μιά λατρευτική πραγματικότητα στηριγμένη τόσο στή θρησκευτική πίστη ὅσο καί στή φυσική ἀλήθεια, ὅτι τό νερό εἶναι τό πρωταρχικό καί τό ἀπαραίτητο πάντα στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης καί παγγενοῦς ζωῆς».

Κάτι σχετικό ἀναφέρει καί ὁ Ξ. Κ. Ἀκογλους στό βιβλίο του «Λαογραφικά Κοτυώρων», στό ΣΤ' Κεφάλαιο, σελ. 310. Δέν εἶναι καθόλου ἀσχετο καί τό ἔθιμο, πού τό εἶχαν καί τό ἔχουν σχεδόν ὅλοι οἱ Ἕλληνες, τήν ἡμέρα τῶν Φώτων νά εἶναι καθαρά ὅλα τά πράγματα καί τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ σπιτιοῦ.

Εκτός ἀπό τή γενική καθαριότητα καί τό λούσιμο μέ τ' αγιασμένα νερά, βάφτιζαν καί καθάριζαν (σέ πολλά μέρη καί σήμερα) τις εἰκόνες τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ σπιτιοῦ μέ αγιασμό.

Στό ἐρώτημα, πῶς επικράτησε νά γίνεται δύο φορές ὁ αγιασμός τῶν Θεοφανείων, ἀπαντᾷ ὁ Κωνστ. Καλλίνικος στό βιβλίο του «Ὁ Χριστιανικός ναός καί τά τελούμενα ἐν αὐτόν» (σελ. 575 - 76), μέ τά παρακάτω λόγια:

«Κατά τόν Ε' αἰῶνα (μαρτυρία Χρυσοστόμου, Σιλεανταρίου, Θεοδώρου Ἀναγνώστου) μονοφυσίτης Πατριάρχης Ἀντιοχείας μετέθηκε τήν τῶν υδάτων τῶν Θεοφανείων εὐλογία ἐἰς τήν παραμονήν τῆς εορτῆς. Καί οὕτω δὲς ἔκτοτε ἐπεκράτησεν ἵνα ὁ αγιασμός τῶν Θεοφανείων τελεῖται.»

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Μ. Αγιασμός γίνεται μόνο στις 5 καί στις 6 Ἰανουαρίου (παραμονή καί ἀνήμερα τῶν Φώτων), διότι:

α. «Θεός ἐφανερώθη ἐν σαρκί», ταπεινώθηκε καί βαπτίστηκε ὁ ἀναμάρτητος καί μάς κληροδότησε τό μυστήριον τοῦ βαπτίσματος μέ τό ὁποῖο ἀπαλασσόμαστε ἀπό τήν εὐθύνη τοῦ προπατορικοῦ αμαρτήματος. Μέ τό βάπτισμα ὁ Κύριος «Ἀδάμ φθαρέντα ἀναπλάθει».

Αὐτήν τήν κάθαρση καί τήν ἀγνότητα, μέ τήν ὁποία περιβάλλεται ὁ «βαπτισθεὶς», θέλει νά τονίσει ὁ λαός μας, πού μετὰ τή βάπτισιν ντύνει τόν «βαπτισθέντα» μέ

λευκά «ιμάτια».

Ο Απόστολος Παύλος ονομάζει τό βάπτισμα «λουτρόν παλλιγγενεσίας» καί σημειώνει: «Όσοι εβαπτίσθημεν εις Χριστόν εις τόν θάνατον αυτού εβαπτίσθημεν, συνετάφημιν ούν αύτ διά τού βαπτίσματος... έν και- νότητι ζωής περιπατήσωμεν...» [Ρωμ. 6,2-5, Σχετ. καί παράλ. Φιλ. γ', 10-11].

β. «Επεφάνη ό Σωτήρ, ή χάρις ή αλήθεια», «τό φώς τό απρόσιτον» καί γίνεται για τόν καθένα μας καί για όλο τόν κόσμο «ή οδός, ή αλήθεια καί ή ζωή» καί μέ τή βάπτισή του «τών υδάτων αγιάζεται ή φύσις». Γι' αυτό σέ πολλά μέρη τής Ηπείρου καί τού Πόντου, χαράματα τών Φώτων, έπαιρναν καθαρό νερό άπ' οπουδήποτε καί λουζόντουσαν μ' αυτό, έπιναν καί πότιζαν και τά ζώα τους, γιατί πίστευαν ότι όλα τά νερά είναι αγιασμένα τήν ημέρα αυτή.

γ. «Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου, Κύριε, ή τής Τριάδος εφανερώθη προσκύνησις.»

Κατά τήν ώρα πού βαπτίστηκε ό Κ. Ημών Χριστός αποκαλύφθηκε στήν ανθρωπότητα τό μυστήριο τής τριαδικότητος τού Θεού:

Ο Πατήρ ομιλεί καί λέγει: «Ούτος εστί ό υιός μου ό αγαπητός...»

Ο Υιός βαπτίζεται, διότι λέγει: «Πρέπον ημίν εστί πληρώσαι πάσαν δικαιοσύνην» καί

τό Άγιον Πνεύμα κατέρχεται «έν είδει περιστεράς» καί βεβαιώνει «τού λόγου τό ασφαλές».

Είναι λοιπόν μεγάλη Δεσποτική γιορτή ή ημέρα τών Φώτων καί γι' αυτό νηστεύουμε τήν παραμονή, για νά υποδεχθούμε καί νά τιμήσουμε το μεγάλο γεγονός τών Θεοφανείων καί για νά πάρουμε καί νά πιούμε (νά κοινωνήσουμε) Μ. Αγιασμό «πρός πάσαν ωφέλειαν επιτήδειον».

Ή απάντηση στό ερώτημα, γιατί γίνεται καί τήν παραμονή Μ. Αγιασμός», βρίσκεται στή σελίδα 118, παραπάνω.

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΘΕΟΦΑΝΕΙΑ

Μέ τόν παραπάνω τίτλο ό Δ.Σ. Λουκάτος στό βιβλίο του «Χριστουγεννιάτικα καί τών γιορτών» (σελ. 175-178) γράφει τά εξής αξιοπρόσεκτα:

«Τό θέμα τού ξεχωριστού λατρευτικού τρόπου τών εορτασμών στους παλιούς ελληνικούς χώρους τής Μ. Ασίας καί τής ανατολικότερης Ελλάδας γενικά, σέ σχέση μέ τά από τήν δυτική πλευρά τού Αιγαίου τελούμενα, μένει πάντα ενδιαφέρον, καί θά παρουσιάζεται πλούσιο στά επί μέρους ερευνήματα. Μπορούμε

μέ λεπτομέρεια νά εξετάζουμε: Ποιές λατρείες αγίων, γεγονότων καί φαινομένων ήταν εκεί γηγενείς, μέ ποιές επιθυμικές εκδηλώσεις καί σύμβολα παρουσιαζόταν· ποιός ήταν ό πλησιέστερος πρός τά Πατριαρχεία χαρακτήρας τους. Ποιοί επηρεασμοί μπορούσαν νά προέρχονται από τή συμβιούσα μωαμεθανική λατρεία τών Τούρκων, όπως καί πόσα δόθηκαν σέ κείνους από τήν ελληνορθόδοξη. Ποιά ελληνικά έθιμα πήγαν στή Μ. Ασία, μέ τίς διάφορες προκαταστροφικές αποικίες (πρίν ή μετά τό 1821) καί τέλος, ποιά λατρευτικά έθιμα, μαζί μέ τά προσκυνήματα τών προσφύγων, μάς ήρθαν εδώ τό 1922-23. Πολλά θά διαπιστωθούν ή θά συγκεντρωθούν από τή μελέτη αυτή, κι είναι πλατύ καί συναρπαστικό τό θέμα, γιά έναν συστηματικό συγγραφέα ή γιά ένα ερευνητικό επιστημονικό συνεργείο του μέλλοντος.

Τά θέματα επίσης τής θαλασσινης λατρείας τών προσφύγων είναι κι αυτά ενδιαφέροντα, γιά τίς από εκεί πρός τά εδώ επιδράσεις καί αναμίξεις. Οι πολύπλοκες Μικρασιατικές ακτές κρατούσαν πάντα τήν Αιγαιακή γοητεία τους γιά τούς ελληνικούς εκεί πληθυσμούς, καί πολλά λατρευτικά έθιμα τής θάλασσας δέν έπαψαν νά διατηρούν τόν αρχαιοελληνικό ειδωλολατρικό χαρακτήρα τους. Μερικά ήρθαν κι εδώ, μετά τό 1922, κι ενίσχυσαν τ' αντίστοιχα δικά μας. Σημειώνω τή γενική έξοδο τών ανθρώπων στους γιαλούς, τήν ημέρα τής Αναλήψεως, γιά τό πρώτο μπάνιο καί τήν αναζήτηση τής «μαλλιάρης πέτρας», στήν Αττική καί στίς άλλες επαρχίες, πού έγινε εθιμικότερη στίς πολιτείες μας, από τούς πρόσφυγες.

Καί θά περάσω στό γνωστό καί πανελλήνια αγαπημένο έθιμο τής ημέρας τών Θεοφανείων, μέ τό τελετουργικό ρίζιμο τού σταυρού στή θάλασσα.

Δέν θά πώ βέβαια, πώς ή θαλασσόχαρη αυτή γιορτή απλώθηκε στόν ελληνικό χώρο από τούς πρόσφυγες, θά δείξω όμως, πόσο ζωντανά τήν κρατούσαν καί τή χαίρονταν στά παρατεινόμενα χρόνια τής σκλαβιάς τους οί Μικρασιάτες Έλληνες, καί μέ πόση εθιμική λαχτάρα παισιώνουν, από τότε που ήρθαν, τις ελλαδικές αντίστοιχες τελετές.

Στή γιορτή καί στήν τελετή αυτή τών Φώτων καί τής “Βάφτισης”, πού είναι από τις μεγάλες παραδοσιακές τού ελληνισμού, στις θάλασσες καί στά ποτάμια, μπορούμε νά ξεχωρίσουμε δυό συνθετικά στοιχεία: τήν αγάπη πρός τά νερά καί τή Θάλασσα (πού καί ή εκκλησία τά ευλογεί μέ “ειδωλολατρικό” τρόπο) καί τή θριαμβική προβολή τής Επιφάνειας τού Χριστού, πού έχει κάτι από τήν Ανάσταση κι από τή γενικότερη χαρά γιά τήν πορεία πρός τό καλύτερο.

Αυτά τά δυό ξεχωριστά ελληνορθόδοξα στοιχεία, οί ελληνικοί πληθυσμοί τής Μ. Ασίας τά ζούσαν αιώνες, αλλά ιδιαίτερα ύστερ' από τό 1821 κι τό 1912, μέ μιá προέκταση εθνική, απίθανη γιά άλλων λαών τις θρησκευτικές ώρες, καί μ' έναν

παλμό αισιοδοξίας, από εκείνους τούς γνωστούς στόν ελληνισμό, πού όσο κι αν πέφτουν συχνά στήν απογοήτευση, αξίζουν ότι χαίρονται τήν παροδική έντασή τους σάν αιώνιο βίωμα.

Τό ρίζιμο τού σταυρού στή θάλασσα (εκείνου τού ξυλοκεντημένου ειδικού καί πολύτιμου σταυρού τών εκκλησιών μας), τή μεγάλη ημέρα τών Φώτων, τά “Ολόφωτα” ή “Λόφωτα” τών Μικρασιατών (πού τά ξεχώριζαν έτσι από τήν πρωτάγιαση τής παραμονής), ήταν γιά τις Ποντιακές καί τις Αιγιακές ακτές (όπως καί γιά τις Θρακικές τής Ανατολής) πανηγύρι πραγματικού Φωτός μέσα στό σκοτάδι τής αιωνοκάθιστης δουλειάς, άλλη συμβολική Ανάσταση στήν αρχή τού κάθε χρόνου, πού ανακάτευε τις θρησκευτικές χαρές μέ τις συμβολικές τής Άνοιξης, καί τις άπλωνε στά νερά, πού ανεμπόδιστα ένωναν σ’ όλες τις θάλασσες τούς Ελληνικούς χώρους. Οι εξέδρες πού έστηναν, ή οι βράχοι όπου περπατούσαν οί λιτανείες τής γιορτής, μέ τά συμβολικά λάβαρα καί τά χρυσοποίκιλτα άμφια τού κλήρου, δέν οδηγούσαν μόνο στά νοητά “ύδατα τού Ιορδάνη”, αλλά καί στήν ελληνόβια θάλασσα τής Ανατολικής Μεσογείου, πού σ’ όποιο ακρογιάλι κι αν έφτανε, άκουε νά μιλούν ελληνικά...

Δέν έχει συγκροτημένα μελετηθεί ή θαλασσινή καί ναυτική ζωή τών Μικρασιατικών παραλίων. Σποραδικά μάς είναι δοσμένοι μερικοί τόποι (από τή λαογραφία καί τή λογοτεχνία), σέ συνδυασμό κάποτε μέ τ’ αντικρινά τους Νησιά. Κι όμως όλες οι ακρογιαλιές καί τά λιμάνια καί τά πολυνήσια τών Μικρασιατικών ακτών έχουν νά διηγηθούν ιστορίες καί θρύλους, νά δείξουν βιώματα καί τεχνικές, ψαράδικες αξιουσύνες καί θαλασσινές παλικάριές, ανάλογες πρός τις γνωστές μας από τήν άλλη Ελλάδα. Καί νά μην ξεχνούμε, πώς οί άνθρωποι αυτοί είχαν από αιώνες αρχικά ορμητήρια τούς τόπους των πρός τις “δυτικές θάλασσες”, είτε από τά χρόνια μέ τις παλιές αποικίες, είτε από τά βυζαντινά, μέ τήν πρωτεύουσα πιό κοντά τους, είτε καί στά χρόνια τών Σουλτάνων, πού διαδέχτηκαν τό Βυζάντιο.

Δέν υπάρχει αμφιβολία πώς όλοι οι Μικρασιάτες Έλληνες προτιμούσαν πάντα νά κοιτάνε πρός τή θάλασσα, παρά πρός τό ατελεύτητο εσωτερικό τής στεριάς. Είχαν κι από τούς προγόνους των τού Ξενοφώντα κληρονομημένη εκείνη τή λυτρωτική εμπιστοσύνη, τών χαμένων μέσα στή στεριά ανθρώπων, πρός τή θάλασσα. Κι είχαν πληρώσει συχνά τή στεριά, μέ τις εξορίες καί τις εξοντωτικές πορείες, πού τούς υποχρέωναν νά κάμουν πρός τά ενδότερα.

Ψάλλοντας λοιπόν στό θαλασσινό ύπαιθρο (ή ακόμα κι οί μεσόγειοι μπροστά στά ποτάμια), σέ ώρες συνήθως ήπιες τού Γενάρη, τό “Έν Ιορδάνη” τό “Επεφάνης σήμερον”, μέ τήν απολυτρωτική λέξη του τής “Οικουμένης”, οι άνθρωποι αυτοί ένιωθαν ελεύθεροι καί πανέλληνες, οχυρώνονταν πίσω από τό απονήρευτο τής θρησκευτικής τελετής τους γιά τούς Τούρκους, καί τό ριχναν στήν μεγάλη ελπίδα.

Τά λάβαρα γίνονταν σημαίες, τό γιορτινό ντύσιμο ελευθερία, οι Δεσποτάδες Βυζάντιο, κι ή πάλη μέσα στό νερό γιά τό σταυρό, αρχαία Όλυμπία.

Μέ τό άκουσμα τού “έν Ιορδάνη”, χτυπούσαν οι καμπάνες, έπεφταν πιστολιές, τά νερά πάφλαζαν από γυμνά σώματα Λεάνδρων, ή ψαλτική δυνάμωνε σάν ελεύθερο ξέσπασμα. Ο χριστιανισμός γινόταν κυρίαρχος εκείνη τήν ώρα, μέσα σ’ ένα νοερό τοπικό πλαίσιο, σχηματισμένο από τά Ιεροσόλυμα καί τήν Κωνσταντινούπολη, ως τήν Αθήνα.»

Β’ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΔΙΑΦΟΡΑ ΑΛΛΑ ΤΟΠΙΚΑ ΕΘΙΜΑ (μή κοινά)

α. Τό Σταύρωμαν

Στό χωριό Τσίτα τών Σουρμένων (ίσως καί σ’ άλλα χωριά) τό βράδυ τής παραμονής τών Φώτων άναβαν στό τζάκι κούτσουρα καί τό σταύρωναν μέ κλαδιά ροδάφινου (λάουρο – δαφνοκέρασο) καί έριχναν στή φωτιά τού τζακιού κρασί «σταυροειδώς». Αυτό τό έθιμο τό είχαν καί τά Χριστούγεννα καί τό Νέο Έτος, καί σταύρωναν μέ κλαδιά μηλιάς καί ελιάς. Στό χωριό μου έκαναν τό σημείο τού Σταυρού μέ τό χέρι [Ευθυβούλη Ευθυμία – 1μερα]. Τό ίδιο έθιμο είχαν καί στό χωριό τού Άκ Δάγ Μαντέν, Κείς Ογλού, πού οι 40 οικογένειές του ήσαν από τήν Αργυρούπολη. Στό χωριό Κουνάκα τά λα σταυρωτά εβάλνανά τα ‘ς σιν φωτίαν [Χριστ. Χριστοφορίδης]. Στήν Τσίτα, πολλές φορές, τό σταύρωμα τού τζακιού τό έκαναν τά παιδιά λέγοντας στόν παππού τους γειά σ’ πάππο, ενώ εκείνος καθόταν ‘ς σό σκαμνόπον (μικρό ξύλινο καί χαμηλό κάθισμα) κοντά στό τζάκι καί απαντώντας έλεγε ευχαριστώ πουλόπο μ’ [Πανίδου Ερμοφίλη].

Σταύρωναν καί πίστευαν, όπως φαίνεται, ότι μέ τή δύναμη τού Σταυρού εξασφαλίζεται υγεία καί ευτυχία καί εξουδετερώνονται τά κακά πνεύματα, πού, κατά τή λαϊκή φαντασία, έμπαιναν στά σπίτια τό Δωδεκαήμερο από τήν καπνοδόχο ή τήν κλειδαρότρυπα. Καθόλου απίθανο τό έθιμο αυτό, εκχριστιανισμένο, νά έχει τήν καταγωγή του από τήν «εστιακή τελετή», πού συναντούμε στά νησιά μας καί άλλού...

Σέ ποιές άλλες περιοχές τού Πόντου υπήρχε αυτό τό έθιμο δέν μπόρεσα νά εξακριβώσω.

Εδώ ελάχιστες οικογένειες, πού έχουν τζάκι, τό διατηρούν.

β. Τά «κάλαντα» τών Φώτων

Τό έθιμο του ψαλσίματος «καλάντων» τήν παραμονή τών Φώτων δέν τό βρίσκουμε

σ' όλες τις περιοχές του Πόντου. Βέβαιο είναι ότι έψαλλαν καλαντόφωτα στην Τραπεζούντα, στην Αργυρούπολη, στο Τοχούζ, στα Κοτύωρα, στη Νικόπολη, στη Σινώπη, στα Πλάτανα, στο Σταυρί, στην Τσίτε, στο Ωραιόκαστρο και σε ελάχιστους οικισμούς της Σάντας. «Σήμεραν τά Φώτα και ο φωτισμός. . .» [Στάθης Αθανασιάδης].

Στό Χωριό Κεΐς – Ογλού του Νομού Άγκυρας, εκτός από τά Κάλαντα καλός καιρός τή Μάναμτζας τά χρόνια (όνομα υπεραιωνόβιας γυναίκας) έψαλλαν, όπως και στο Ερζικιάν: Σήμεραν τά Φώτα κρά-κρά-κρά ή πόρτα.....

Στήν Οινόη όμως και στα χωριά των Σουρμένων (Τσίτα – Καρακατζί – Μαλκάντων κ.ά.) καθώς και στα χωριά της Κερασούντας (Σούλι, Αετός, Γιατμούς) έλεγαν βυζαντινά κάλαντα:

«Από τής ερήμου ό Πρόδρομος

Βέβαιον βασιλέα εβάπτισε, Γηγενείς, σκιρτάτε και χαίρεσθε

ήλθε νά βαπτίση τόν Κύριον, είς τόν Ιορδάνην τόν ποταμόν.

τάξεις τών Αγγέλων, ευφραίνεσθε.

.....
.....

Κάτω είς τόν Ιορδάνην τόν ποταμόν

στέκεται ή Παναγία ή Δέσποινα.»

Όπως μάς τό είπε ό Σουρμενέτες Γιάννης Σαββουλίδης, τό παραπάνω λαϊκό δημιούργημα είναι τό ίδιο μέ τής Οινόης, μέ ελάχιστες παραλλαγές ως τό γράμμα Κ.

Σέ μία εκπομπή τής Ε.Ρ.Τ. τήν παραμονή τών Φώτων του 1981 ή Χορωδία, εκτός από τήν επωδό «Άγιος, Άγιος, Άγιος, υπάρχει και Κύριος», εψάλλει και το

«Τεριρέμ, τεριρέμ, τεριρέμ και τενενά,

Χαίρε Πρόδρομε.»

Στήν Άνω Αμισό, όπως μάς πληροφορεί ό Κουλοχέρης Αντ. Ιάκωβος, «Τά κάλαντα τά έψαλλαν μόνο βράδυ τής παραμονής τών Φώτων. Δύο ή τρείς εβδομάδες πρό τών Χριστουγέννων τό σχολείο προετοίμαζε χορωδίες σε κάμποσες ομάδες. Οι

ομάδες αυτές μέ επί κεφαλής, έναν εφοροεπίτροπο ή άλλον άρχοντα τής Κοινότητος μοιράζονταν τήν πόλη καί ώς τά μεσάνυχτα έψαλλαν τά κάλαντα μαζεύοντας χρήματα υπέρ τής Κοινότητος. Από τά χρήματα αυτά εδίδοντο τήν άλλη μέρα «έν επισήμω τελετή» ώς αμοιβή από ένα πεντάγροσο η δεκάγροσο εις τό καθένα από τά παιδιά τής ομάδος. Κατά τά ξημερώματα πού συγκεντρώνονταν όλες οι ομάδες εις τά γραφεία τής Κοινότητος τις ετάϊζαν μέ εκλεκτά λουκούλλεια φαγητά.» Τά «κάλαντα» πού έλεγαν ήσαν Σήμερον τά Φώτα καί ό Φωτισμός. . .»

γ.Τό θήμισμαν

Εκτός από τήν παραμονή τών Χριστουγέννων καί του Νέου Έτους, καί τά Θεοφάνεια στά δέκα ελληνικά χωριά τών Σουρμένων ομάδες νέων καί εφήβων, μέ επί κεφαλής συνήθως τόν έφορο του Σχολείου, εθήμιζαν για νά ευχηθούν καί νά συγκεντρώσουν χρήματα για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Στο χωριό Τσίτα, τήν παραμονή τών Φώτων, ή Εκκλησιαστική Επιτροπή καί ή Σχολική Εφορία, μέ συνοδεία οπλοφόρους νέους γυρνούσαν τά σπίτια καί μάζευαν χρήματα από εθελοντικές προσφορές, καί τά παρέδιναν για τις ανάγκες του Σχολείου. Αυτή τήν ομάδα τήν έλεγαν ώ θημιστάντ'. Τό ίδιο έθιμο υπήρχε καί στήν Αργυρούπολη, στήν Τραπεζούντα, στήν Κερασούντα, στή Ματσούκα καί στό Μεταλλείο Ταύρου, καθώς καί σέ χωριά του Ακ Δάγ Ματέν.

Οι θημιστάντ' έψαλλαν εκκλησιαστικούς ύμνους τής ημέρας. Σέ πολλές περιοχές ήταν διαδεδομένο τό έθιμο τής επισκέψεως τών σπιτιών, τής συγκεντρώσεως χρημάτων για κοινωνικούς σκοπούς καί τού ψαλσίματος ειδικών, θά λέγαμε, «καλάντων» τών Θεοφανείων. Στή Σινώπη τό έθιμο τό έλεγαν Καλημερίσματα.

Η Αμοιρίδου Λευκοθέα υποστηρίζει ότι τό τραγούδι ή τό τροπάριο πού έψαλλαν οι ομάδες τό έλεγαν θήμισμαν, τρόπον τινά έψαλλαν τή φήμη, τό εγκώμιο τής ημέρας, στό νοικοκύρη (Σούρμενα).

δ. Τό Φωτοκέρ'

Στή γενέτειρά μου τήν Ίμερα, από ό,τι μου λεγε ή μακαρίτισσα ή μητέρα μου Σωτήρα, κόρη του Παπαδημήτρη Ευθυβούλη, καί όπως βεβαιώνει καί ή Παπαδοπούλου Σπ. Δέσποινα, στή Λειτουργία τών Φώτων καί κατά τήν ώρα τού Μεγάλου Αγιασμού οι φιλακόλουθοι κρατούσαν κεριά (ή λαμπάδες) αναμμένα. Αυτό τό έθιμο είναι κληρονομιά από τήν εποχή πού καθιερώθηκε ή γιορτή τών Θεοφανείων. Ένας ακόμη λόγος πού ή γιορτή αυτή ονομάστηκε καί «Εορτή τών Φώτων» είναι πού τήν ημέρα αυτή ή εκκλησία εφωταγωγείτο καί από τις αναμμένες λαμπάδες τών φιλακόλουθων. Όταν γύριζαν στό σπίτι έσβηναν τό κερι μέσα σέ αγιασμό. Έτσι το κερι εκείνο (τό κουτσοκέρι) γινότανε φωτοκέρ' καί τό

κρατούσαν για φυλακτό. Τό φωτοκέρ' πίστευαν ότι είχε τή δύναμη νά τούς φυλάει από μια κακιά ώρα καί νά απομακρύνει τά κακά πνεύματα.

Ή Λισάφ' Ευθυβούλη τού Ιγνατίου, πρίν από πολλά χρόνια όταν ήταν στή Νεάπολη Κοζάνης, διηγότανε τό εξής περιστατικό: «Μιά χρονιά τρείς γυναίκες πήγαμε για δουλειά, κοντά σ' ένα μέρος τής Ίμερας πού τό έλεγαν Τά κόκκινα τά γωνέας. Κάποια στιγμή έπιασε βροχή καί αναγκαστήκαμε νά μπούμε στή σπηλιά, πού ήταν 'ς σά κόκκινα τά γωνέας, όπου υπήρχε ή διάδοση ότι ήσαν μαϊσσάδες. Οι μαϊσσάδες έφυγαν γιατί ή Τόλα τή Δαμιανού είχαν μετ' ε'κει'νεν φωτοκε'ρ'.

Απ' όσα μάς λέει ή Αθηνά Θωμαΐδου, τό φωτοκέρ' ήταν γνωστό και στήν Αργυρούπολη. Μέ τό φωτοκέρ', σέ πολλούς ποντιακούς οικισμούς Σταυρί, Οινόη, Σάντα, Ίμερα, Κρώμνη, Λιαρία, Λειβάδ' κ.ά.), άναβαν τήν καντήλα του σπιτιού κάθε Κυριακή καί γιορτή.

Στό χωριό Τσίτε (ή Τσίτη Αργυρούπολης), μέ αναμμένο κερί των Φώτων εχάντζεβαν (τσουρούφλιζαν) τά τριχώματα τού μαστού τής αγελάδας (τή χτηνί τά ροϊά), πού είχε γεννήσει, για νά μή σαμανάζ', για να μήν πρηστεί ό μαστός τής «λεχώνας» [Ιορδανίδης Χρίστος τού Ιορδάνη]. Αυτό τό φωτοκέρ' τό φύλαγαν όλο τό χρόνο.

Τό ίδιο έθιμο είχαν καί σ' άλλα χωριά (Σοούκ - Σού, Τσολόχena, Κρώμνη, Ίμερα καί Κουνάκα). Εδώ ελάχιστες αγροτικές οικογένειες διατηρούν τό έθιμο.

Στήν Κουνάκα Ματσούκας φωτοκέρα έλεγαν καί τά κεριά πού άναβαν για τούς πεθαμένους τους τά Φώτα [Χριστοφορίδης Χριστόφορος].

Στό χωριό Όλεσα Τραπεζούντας φωτοκέρ' έλεγαν τό κερί πού, αναμμένο, τήν ημέρα τών Φώτων τό φέρνανε στό σπίτι, κάνανε σταυρό στην πόρτα, άνάβανε μ' αυτό τήν καντήλα, καί εχάντζεβαν τά ροϊά (μαστάρια) τής αγελάδας, για νά κατεβάσει γάλα καί για νά αρμέγεται εύκολα [Τσαντεκίδης Χαρ. Αβραάμ - Καταχ Πιερίας].

ε. Τ' αλυκόν ή πίττα

Στή Σάντα, όπως μάς διηγείται ό δάσκαλος Βαγγέλης Ίσ. Χειμωνίδης, τήν παραμονή τών Φώτων εποίν'ναν τ' αλυκόν την πίτταν. Η αλμυρή πίττα γινόταν από καλαμποκίσιο (τζουπαδέnen) αλεύρι καί τήν ζύμωνε ένα πρωτότοκο κορίτσι (πρωτικόρ'). Εκείνοι πού θα έτρωγαν από τήν αλμυρή πίττα έπρεπε νά είναι νηστικοί. Τή νύχτα, πού ήταν επόμενο να διψάσουν, όποιο πρόσωπο έβλεπαν στόν ύπνο νά τούς δίνει νερό, αυτό θα ήταν καί ό εκλεκτός της ή η εκλεκτή του. Τό έθιμο αυτό, πού τό διατηρούσαν χρόνια οί Σανταίοι τής Καστανιάς Βεροίας, κρύβει

όχι μόνο τή λαχτάρα νά βρεί τήν εκλεκτή του ό νέος ή η νέα τόν εκλεκτό της, αλλά καί τή θρησκευτική πίστη, πώς ή Άγια Μέρα πού έρχεται θά φωτίσει τό αβέβαιο καί σκοτεινό αύριο καί θά φανερώσει τό σύντροφο τής ζωής μας.

ς. Τό τάξιμον

Στις περιοχές καί στά χωριά, όπου δέν γινόταν τελετή καταδύσεως, μετά τήν ιεροτελεστία του αγιασμοί υπήρχε τό έθιμο νά καλούνται οι Χριστιανοί γιά νά κάνουν τάματα, νά τάξουν ένα χρηματικό ποσό. Οι εισπράξεις από τά τάματα εκείνης τής ημέρας δίνονταν στά Σχολεία, στά Φιλόπτωχα ταμεία ή στήν Εκκλησία (Αργυρούπολη, Κερασούντα, Σούλι, Αετός [Καελέν], Γιατμούδ, Τοχούζ, Ίμερα, περιοχή Ματσούκας, Τραπεζούντας).

Σέ μερικά μέρη είχαν τό 'έθιμο, όποιος 'έδινε τό μεγαλύτερο τάμα, ό Σταυρός πρώτα στό δικό του τό σπίτι Πήγαινε από τόν παπά, πού τόν συνόδευαν καί οι Επίτροποι τής Εκκλησίας.

Στή Λεκάνη Καβάλας, όποιος προσφέρει τά περισσότερα αυτός μέ τόν παπά καί τή συντροφιά του γυρνάει τό Σταυρό στά σπίτια, καί τίς περισσότερες εισπράξεις τίς δίνει στήν εκκλησία.

ζ. Τά φωτίας

«Στις τουρκόφωνες περιοχές Τά παιδιά, κατά τήν βραδιά τών Φώτων, συγκέντρωναν τσάχνα στό προαύλιο τής εκκλησίας. Καλούσαν τόν κόσμο μέ τά σήμαντρα του Ναού. Καί αφού συγκεντρώνονταν τό πλήθος, γινότανε διαγωνισμός γιά νά αναδειχθεί ό άξιος πού θά ανάψη τά τσάχνα. Μόλις έδινε τό σύνθημα ό παπάς μέ τό δικό του τάμα, ακολουθούσεν ό κόσμος τις προσφορές του μέ τάματα ώς ότου ανεδεικνύετο ό τελευταίος πλειοδότης πού πρόσφερε τό ακριβώτερο τάμα. Αυτός αναδεικνύονταν ό άξιος καί τόν καλούσεν ό παπάς νά δώση φωτιά στά τσάχνα. Πλησίαζε. Έκανε τό σταυρό του καί άναβε τόν όγκον από τά τσάχνα γιά νά παρακολουθήση τό πλήθος τίς τολύπες τών καπνών, διότι ό όγκος όπως σηκώνονταν ό καπνός από τις τολύπες προμήνυε τήν εσοδεία τής χρονιάς. Όσο μεγάλος, τόσο καί ή εσοδεία καλύτερη. .

Τό άναμμα μεγάλων πυρών έχει καί τήν ,έννοια* καθαρμοί ό Στήν παραπάνω περίπτωση ή Καλή εσοδεία προϋποθέτει εξουδετέρωση τών δυσμενών συνθηκών, πού μπορεί νά φέρουν τά κακά πνεύματα. Έτσι μέ τήν πυρά καί τό σταυρό καί τήν δύναμη 'Εκείνου πού έρχεται νά βαπτιστεί απομακρύνονται «Πάσαι αί εναντίον» τής ευφορίας «Δυνάμεις».

Εξ άλλου από τά προχριστιανικά χρόνια τα φωτίας, οι φωτιές, «τότε ακριβώς πού

παρουσιάζονται οι χειμερινές τροπές τού ήλιου», θεωρούνται σύμβολα υγείας, γονιμότητας και καθαρού. «Οι φωτιές — γράφει ό Π. Λεκατσάς — τών Χριστουγέννων και τής Πρωτοχρονιάς συμβολίζουν τή φλόγα τού ήλιου, πού γονιμοποιεί τή γή μέ τή ζεστασιά του.» Στήν Κρώμνη άναβαν φωτιές όταν γιόρταζε ή ενορία τους.

η. Τά πλυντήρια

Στό χωριό Μαρίνα Ναούσης — κατά τή μαρτυρία τού Παπαδόπουλου Θεόδωρου τού Παύλου, 70 χρονών —, όπου μένουν πολλοί από τό Δεμίρ Καπού τού Κάρς, απέκτησαν και ένα άλλο έθιμο, επηρεασμένοι από τούς γηγενείς.

Στήν πομπή πού σχηματίζεται για τήν τελετή τής καταδύσεως, εκτός από τά εξαπτέρυγα, τίς λαμπάδες, τό Σταυρό, οι χωρικοί φέρνουν μαζί τους από τήν εκκλησία και εικόνες, τίς οποίες βουτούν - βαπτίζουν στό ποταμάκι τού χωριού τους, όπου γίνεται ή κατάδυση τού Σταυρού.

Τό έθιμο αυτό, τού βουτήγματος τών εικόνων στά νερά τήν ημέρα τών Θεοφανείων (πού γίνεται σέ πολλά παραλιακά μέρη τής Ελλάδος), θυμίζει τά «πλυντήρια» τών αρχαίων Ελλήνων, πού έπλυναν, κάθε χρόνο, τό ξόανο τής Αθηνάς στή Φαληρική θάλασσα. Σέ άλλα μέρη περιφέρουν τίς εικόνες στό χωριό, στά χωράφια και γύρω στήν εκκλησία και «ούτω τοποθετούν όλην τήν περιοχήν εντός ιερού κύκλου, τον οποίον οι δαίμονες αδυνατούν νά υπερβούν..».

Αυτό τό έθιμο τής περιφοράς τών εικόνων γύρω από τό χωριό μαζί μέ τά λάβαρα και τό Σταυρό τήν ώρα τής πομπής και πρίν από τήν κατάδυση γίνεται μέ πανηγυρική μεγαλοπρέπεια και πάνδημη συμμετοχή και στό Λιτόχωρο, όπου, σέ μία μεγάλη δεξαμενή έξω από τό χωριό, τήν ώρα τής καταδύσεως τού Σταυρού, βουτούν και τίς εικόνες και τά λάβαρα μέσα στά νερά τής δεξαμενής, ψάλλοντας τό «Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου Σου, Κύριε ».

Θ. Τό άναμμα κεριών στό σπίτι τήν παραμονή

Σχεδόν σ' όλο τόν Πόντο και τόν Καύκασο (όπως και στήν Κωνσταντινούπολη και στήν Ανατολική και Δυτική Θράκη) ό Ποντιακός λαός είχε και ένα άλλο πατροπαράδοτο έθιμο, πού τόν έφερνε σέ πνευματική και ψυχική επαφή μέ τούς νεκρούς του.

Εκτός από τό αναμμένο καντήλι και τό συνηθισμένο θυμιάτισμα τού Σαββατοκύριακου και κάθε μεγάλης γιορτής, τήν παραμονή τών Θεοφανείων τό βράδυ έπρεπε νά καίνε τόσα κεριά όσοι ήσαν οί πεθαμένοι τού σπιτιού, μαζί μ' ένα ακόμη κεριό γιά τόν άγνωστο νεκρό.

Συνήθως αυτά τά κεριά τά άναβαν (πολλές οικογένειες) γύρω γύρω στό νηστήσιμο τραπέζι τής παραμονής, τό οποίο μάλιστα δέν τό σήκωναν,

γιά νά φωτίσει τήν επομένη ό παπάς τά «περισσεύματα τών κλασμάτων». Σέ μερικά μέρη τής Τραπεζούντας, στό τραπέζι αυτό κολλούσαν και άναβαν και τόσα κεριά, όσοι ήσαν και οί ζωντανοί.

Σύμφωνα μέ μία πληροφορία κάποιου Ανέστη Σιδηρόπουλου, πού τήν κατάγραψε ό Κώστας Καραπατάκης στό βιβλίο του «Τό Δωδεκάμερο τών Χριστουγέννων», μαζί μέ τ' άλλα κεριά ανάβανε κι ένα στή μέση λέγοντας:

«όλ' οι αποθαμέν' αδά νά τηρούν (τερούν;). Μαζί μ' αυτά ανάβανε κι' ένα κεριό στό εικονοστάσι, ένα στήν πόρτα τού σπιτιού κι' ένα στήν πόρτα τού στάβλου.»

Στή γενέτειρά μου (Ίμερα), όπως έλεγε ή Λισάφ' (Ελισάβετ) Ίγν. Ευθυβούλη, άναβαν κεριά γιά όλους τούς πεθαμένους, ονοματίζοντάς τους, 'ς só πατιχάν" (κοίλωμα - θυρίδα - εσοχή μέσα σέ τοίχο δωματίου) και δέν απομακρύνονταν άν δέν έλιωναν (δέν καιγότανε ως τό τέλος) τά κεριά. Το πρωτότυπο αυτό μνημόσυνο, όπως πίστευαν, τό ζητούσαν οί αποθαμέν' πού λένε:

Τά Φώτα θέλω τό κεριό μ'

και τών Ψυχών κοκκόπα

και τήν Μεγάλ' Παρασκευήν

έναν μαντήλ' δακρόπα. [Βεργουλίδου Μελοπομένη]

Τά Φώτα θέλω τό κεριό σ'

και τή ψυχού» κοκκία

και τή Μεγάλ' Παρασκευήν

έναν μαντήλιν δάκρα. [Παπαδοπούλου Σπ. Δέσποινα]

Αυτό πίστευαν και στήν περιοχή τής Ματσούκας, όπως γράφει και ό Παπαδημήτρης Μισαηλίδης και συμπληρώνει: «Ωραίον τό έθιμον τούτο τό οποίον

εγίνετο καί εις άλλα μέρη τού Πόντου καί τό οποίον έτυχον καί ενταύθα [ήταν εφημέριος στήν Παναγία Φανερωμένη Θεσσαλονίκης] Ποντίους αδελφούς νά συνεχίζουν.....»

Ο Π. Η. Μελανοφρύδης μάς δίνει τό παραπάνω λαϊκό ποιητικό δημιούργημα μέ μιά μικρή Παραλλαγή:

«Τά Φώτα φέρε 'με κερίν

και τή Χριστού φετήρα

κα τ Μεγάλ' Παρασκευήν έναν μαντήλι δάκρα.»

Σέ πολλά μέρη άναβαν καί τό πρωί τών Φώτων στό εικονοστάσι ένα κερί γιά τούς πεθαμένους τους (Αργυρούπολη, Σταυρί, Μούζενα, Τσιμερά, Κρώμνη, Σάντα, Λιαρή, Καρμούτ, Λιβιάδ', Ίμερα, Τσίτη).

Στήν Τραπεζούντα «συγκεντρώνοταν όλη ή οικογένεια γύρω από κάποιο ταψί μέ άμμο... ., όπου ό αρχηγός το σπιτιού θ' άναβε τά καθιερωμένα από τήν παράδοση κεριά στή μνήμη τών πεθαμένων συγγενών του. Καί σέ κάθε άναμμα κεριού, μετά τήν ονομασία τού μνημονευομένου νεκρού, ελέγονταν από τόν ίδιο καί επαναλαμβάνονταν από τούς παρισταμένους ή γνωστή καί στερεότυπη ευχή: Ο Θεόν νά σχωρά 'τον.

Μετά τήν ονομασία όλων, ανάβονταν κι ένα κερί γιά κείνους πού πιθανόν νά ξεχάστηκαν. . . . καθώς επίσης κι άλλο ένα γι' αυτούς πού δέν είχαν κανένα νά τούς θυμηθεί, γιά τή καρίπ'ς κα τ' έρημους, γιά τούς άγνωστους μ' άλλα λόγια νεκρούς μνήμης θυσία καί βωμός στόν άγνωστο νεκρό» [Μ. Μεταλλείδης].

Γιά τό ίδιο έθιμο μιλάει καί ό αιωνόβιος λαογράφος Ανανίας Νικολαΐδης, κάτοικος Πτολεμαΐδας, καί αναφέρει [στό ανέκδοτο έργο του «Ποντιακή Λαογραφία»] ότι τά κεριά αυτά γιά τούς πεθαμένους τά άναβαν (περιοχή Αργυρουπόλεως) μπροστά στό εικονοστάσι καί τά στήριζαν σέ σιτάρι ή αλεύρι καί περίμεναν όλοι γονατιστοί νά λιώσουν τά κεριά καί μετά νά σηκωθούν.

Τό έθιμο αυτό σώζεται μέχρι σήμερα σέ πολλά ποντιακά σπίτια καί μάλιστα σέ οικισμούς τής Βορείου Ελλάδος [Ίμερα Τοξότες Ξάνθης, Τετράλοφο καί Νεάπολη Κοζάνης, Χαριτωμένη Δράμας, Λεκάνη Καβάλας, Ωραιόκαστρο, Πανόραμα Θεσσαλονίκης, Χαριλάου, Καλαμαριά).

‘Ο συνταξιούχος δάσκαλος ‘Απόστολος Πολ. Λαπαρίδης, από Χαψίκιοϊ Ματσούκας καί κάτοικος Κοζάνης, μεταξύ άλλων, μού γράφει: «Διατηρούμε (τό έθιμο) καί σήμερα ακόμη πολύ πιστά. . .

Σέ πολλά χωριά τής Κερασούντας τά κεριά πού άναβαν στό σπίτι για τούς πεθαμένους τους τά έσβηναν μέσα σέ αγιασμό.

Κεριά ανάβανε τήν παραμονή καί ανήμερα καί στά μνήματα πού ήσαν στά προαύλια τής εκκλησίας [Αγαθαγγελίδης Π. Γιώργος].

Πολλοί άναβαν καί ανάβουν στό εικονοστάσι ένα κεριό για τούς πεθαμένους όπως καί τό πρωί τών Θεοφανείων.

Είναι πολύ χαρακτηριστικό τό γεγονός ότι ο λαός μας έχει συνδέσει τή λατρεία του καί στό σπίτι, σέ μιά ατομική ή οικογενειακή αυτοσυγκέντρωση καί προσευχή, μέ θυμιατό, μέ καντήλα, μέ κεριό, για νά θυμηθεί καί νά τιμήσει, εκτός από τούς ‘Αγίους, καί τούς νεκρούς του, ίσως καί για να τούς εξευμενίσει.

Τό κεριό πού συμβολίζει τήν αγνότητα, αλλά καί τήν εύπλαστη ψυχή, καί τό φώς τού κεριού καί τής καντήλας, πού μάς θυμίζει τό θείο φώς καί πού συμβολίζει τή φωτεινή ζωή εκείνων πού μαρτύρησαν καί άγιασαν, αποτελούν μιά τιμητική προσφορά σ’ εκείνους πού έφυγαν καί ένα εποπτικό μέσο επαφής καί συνδέσμου ανάμεσα σ’ εκείνους πού συγκροτούν τήν «θριαμβεύουσα έν ουρανούς Εκκλησία» καί σ’ εμάς πού αποτελούμε μέλη τής «αγωνιζομένης καί στρατευομένης» Εκκλησίας. Τό κεριό καί τό καντήλι σύμβολα μνήμης, τιμής καί μνημοσύνης σ’ εκείνους πού, μεταξύ άλλων, μάς κληροδότησαν τόσο ωραία λατρευτικά έθιμα.

ι. Τό δέντρο τής «Ανατολής»

Μού ήταν πολύ δύσκολο νά εξακριβώσω άν στόν Πόντο (καί μέχρι πότε) είχαν τό έθιμο τού Χριστουγεννιάτικου δέντρου. Λέγω μέχρι πότε, διότι τό ότι τό Χριστουγεννιάτικο δέντρο ήταν γνωστό στήν Ανατολή δέν υπάρχει πιά αμφιβολία. Τήν πλάνη, ότι τό δέντρο αυτό μάς ήρθε από τή Δύση, τή διέλυσε μιά πολύ ενδιαφέρουσα έρευνα καί μελέτη τού καθηγητή κ. Καλοκύρη Δ. Κωνσταντ., οποίος αποδεικνύει ότι τό Χριστουγεννιάτικο δέντρο έχει τήν καταγωγή του στήν Ανατολή, άπ’ όπου πέρασε στή Δύση καί ήρθε στήν Ελλάδα «ώς αντιδάνειον». Αν θυμηθούμε μάλιστα ότι στους τέσσερις πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες τά Χριστούγεννα καί τά Θεοφάνεια γιορτάζονταν μαζί, τότε, χωρίς νά διακινδυνεύσουμε τή σοβαρότητα τού θέματος, μπορούμε νά πούμε ότι τό έθιμο τού δέντρου γινότανε καί διαρκούσε ως καί τά Φώτα.

«Σέ πολλά χωριά τού Κάρς τό Χριστουγεννιάτικο δέντρο, πού τό διατηρούσαν ώς τήν ημέρα τών Θεοφανείων, τό ετοίμαζαν τά σχολεία. Τό στόλιζαν μέ φαναράκια, ξηρούς καρπούς, μέ μήλα καί πορτοκάλια. Μ' αυτό τό δέντρο μαθητές, μέ επί κεφαλής δάσκαλο, γυρνούσαν τά σπίτια, έψαλλαν τά κάλαντα καί μάζευαν χρήματα γιά τό σχολείο τους» [Ταχματζίδης Ίορ. Λάζαρος καί Μιχαηλίδου Γ. Μαρία, Π. Γυναικόκαστρο Κιλκίς].

«Σήμερον εξέλιπον μέν οι γενικώτεροι παλαιοί συμβολισμοί τού δέντρου από τήν συνείδησιν τών μεγάλων μαζών τού Χριστιανικού κόσμου..... ώς εξαίρεσις μνημονεύεται ή χρήσις αυτού κατά τά Θεοφάνεια εις τούς Ναούς τής Ανατολής. . .» [Καλοκύρης Δ. Κωνστ.]

Στά πρωτοχριστιανικά χρόνια οι εκκλησίες τής Ανατολής, από τή Συρία ώς τήν Κωνσταντινούπολη, χρησιμοποιούσαν δύο μεγάλα ορειχάλκινα δέντρα, πού τά τοποθετούσαν απέναντι στό Τέμπλο, δεξιά καί αριστερά τής Ωραίας Πύλης, καί πού είχαν φώτα πού τρεμόσβηναν καί ήσαν φορτωμένα τά δέντρα εκείνα μέ διάφορα χρυσά καί αργυρά αντικείμενα.

Αυτών τών μεταλλικών δέντρων πρέπει απόγονοι - ομοιώματα νά είναι τά μανουάλια, πού έχουν σχεδόν σχήμα δέντρου καί πού καί σήμερα τοποθετούνται (δύο τέτοια) «εκατέρωθεν» τής Ωραίας Πύλης.

Τό ότι ή παράδοση τού δέντρου καί ή δεντρολατρεία είναι κληρονομιά από τόν προχριστιανικό κόσμο είναι γνωστό καί αποδειγμένο.

Αυτή όμως ή ιδέα τού δέντρου από τόν ειδωλολατρικό κόσμο «εισήλθε καί εις τόν Χριστιανισμόν. Εκεί όμως απέβαλε τήν ειδωλολατρικήν σημασίαν του. Έγινε σύμβολον, αρχικώς, έξ αφορμής τού δέντρου τής γνώσεως τής Παλαιάς Διαθήκης καί τού Χριστού θεωρουμένου ώς αληθινού ξύλου τής ζωής» [Καλοκύρης Κωνσταντίνος].

Ο ίδιος καθηγητής μάς πληροφορεί ότι στό Λιτόχωρο Κατερίνης τήν ημέρα τών Θεοφανείων τοποθετούν δεξιά καί αριστερά τής λεκάνης τού Μεγάλου Αγιασμού καί τής εικόνας τής Βαπτίσεως δύο δεντρύλλια λεμονιάς καί τά φορτώνουν μέ πορτοκάλια, πού τά μοιράζει ό παπάς στους χριστιανούς μετά τήν τελετή τού αγιασμού. Στά παλιά χρόνια άναβαν καί κεριά στά κλαδιά τών δέντρων, «λεμονέα πολυκάνδυλος».

Στό χωριό Ίμερα τού Πόντου τό δέντρο τών Χριστουγέννων, πού τό διατηρούσαν ώς τά Θεοφάνεια, τό ετοίμαζε καί τό στόλιζε τό Σχολείο. Τό δέντρο συνήθως ήταν πεύκο (τεζίν) καί τά στολίδια του (ψάρια, πουλιά, άστρα, σταυρός, κεράκια καί πρό

παντός γυάλινα καί χρωματιστά μήλα) Τά έστελναν από τήν Τραπεζούντα ευκατάστατοι ομοχώριοι. Αν κρεμούσαν νωπά πορτοκάλια ή μήλα, τά περιτύλιγαν (τά έντυναν) μέ να είδος λεπτού χρυσόχαρτου, πού το έλεγαν βαράχ'. Μ' αυτό έντυναν καί τήν ψύχα (καντζίν - καντζία) ξηρών καρπών, γιά νά στολίσουν τό ταψί (τό σινίν) τών κολύβων.

Απερίγραπτη ήταν ή χαρά τών μαθητών όταν καμάρωναν τό τεράστιο καί καταστόλιστο δέντρο καί πρό παντός όταν ή Σχολική Εφορεία τούς μοίραζε δώρα από τά στολίδια, μέ τά οποία ήταν κατάφορτο τό δέντρο τού «δωδεκαημέρου» [Γιακουστίδης Σαβ. Γιάννης].

Αυτό, ασφαλώς, είναι απόγονος του δέντρου τής «Ανατολής», πού τό βρίσκουμε καί σέ σπίτια καί μάλιστα σέ σχολεία τής Ρωσίας μέ τό όνομα «Γιόλκα», κληρονομιά τού Βυζαντίου.

Σ' όλα τά ελληνικά χωριά του Σοχούμ (Μανέα, Κούμα, Άχασα, Χουρμαλού, Ζουρνατσιάντων, Πέσ - Καρτάσ) τά σχολεία έκαναν καί κάνουν δέντρο, πού τό στολίζουν μέ μήλα, χρωματιστά χαρτιά, αστράκια κτλ, καί τό διατηρούν ως τά Φώτα. Συνήθως χρησιμοποιούν γιά «δέντρο» κέδρο (αρτούτσ) [Κυριμλίδης Θ. Κώστας]. Στά εκπαιδευτήρια του Ακ - Δάγ - Μαδέν γιά πρώτη φορά στολίστηκε Χριστουγεννιάτικο δέντρο τό 1912. Δέ Θυμάμαι άν καί πότε ξαναέγινε τό έθιμο αυτό [Φωτιάδης Γεώργιος του Κωνσταντίνου].

Στή Σινώπη «δέντρο» έκαναν ένα κλαδί ελιάς. Στόλιζαν τή βάση καί τόν κορμό του μέ ξερά σύκα καί τά κλαδιά, μέ σύκα, πορτοκάλια ή μανταρίνια. Τό στολισμένο αυτό κλαδί τό έμπεγαν σ' ένα άσπρο ψωμί καί τό τοποθετούσαν πάνω στό τραπέζι. Γύρω γύρω στό «δέντρο» σκορπούσαν ξηρούς καρπούς, δικαιώματα τών παιδιών [Μιχαηλίδης Παν. Βασίλης].

ια. Ο Θεόν καν'νάν 'κ ανασπάλ'.

Οι Πόντιοι δέν περιορίζονταν (καί δέν περιορίζονται) νά εκδηλώνουν τις θρησκευτικές τους αρχές μόνο μέ ορισμένα θρησκευτικά καθήκοντα καί έθιμα. Τά χριστιανικά βιώματά τους συχνά έφταναν, ως μυστική ιεροτελεστία, στό κατώφλι καί στήν πόρτα τού ανήμπορου καί εκτελούσαν τό μυστήριο τής αγάπης, θυσία καί προσφορά στό γείτονα, τό γνωστό καί τόν άγνωστο, τόν άρρωστο καί τόν πονεμένο. Ο Θεόν καν'νάν 'κ ανασπάλ', έλεγαν.

Όπως τά Χριστούγεννα, τήν Πρωτοχρονιά καί τό Πάσχα, έτσι και τήν παραμονή τών Θεοφανείων πολλά σπίτια — πολλές οικογένειες — γίνονταν αντικείμενο φροντίδας καί αγάπης.

Κατά τό Δωδεκαήμερο, όπως και τά Λαμπροήμερα, θρησκευτικά και κοινωνικά έθιμα συναντιούνται και αλληλοσυμπληρώνονται.

Γι' αυτό και στά Θεοφάνεια δέ λείπουν τά έθιμα τής επισκέψεως στά σπίτια, πρό παντός σ' εκείνων πού γιορτάζουν, καθώς και τά γλέντια, τραπέζια, χοροί και τραγούδια, μέ τή λύρα και τό λυράρη.

ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΠΡΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΕΘΙΜΩΝ

Είναι γνωστό πόσο αντέδρασε ή Εκκλησία στην επιμονή τού ελληνικού λαού νά μήν ξεχάσει έθιμα και συνήθειες πού ήσαν κληρονομιά και λείψανα τής ειδωλολατρίας.

Ή Στ' Οικουμενική Σύνοδος (7ος αί.) καταδίκασε τīs ειδωλολατρικές εκδηλώσεις.

Ο Ι. Χρυσόστομος (4ος αί.) καυτηριάζει «τούς εξυπνίζοντας μετά αυλών και συρίγγων έν χειμώνος ώρα και εική και μάτην ενοχλούντας, ξένια πολλά λαμβάνοντας».

Ο Ιωάννης Τζέτζης (12ος αί.) διαμαρτύρεται γιά τή συνέχιση ειδωλολατρικών εθίμων και λέγει «σιγνοφόρους τούς κατ' αρχίμνηνον του Ιανουαρίου και τη Χριστού γεννήσει τε και Φώτων τή ημέρα οπόσοι περιτρέχουσι τάς θύρας προσαιτούντες μετά ωδών και επωδών ή λόγοις εγκωμίων».

Αλλά «οι δαίμονες τής λαϊκής πίστης αντιστάθηκαν μέ πείσμα.....»

[Νέλσσον].

Έτσι πολλές παλιές συνήθειες, μέρος τής αρχαίας θρησκείας και τής προχριστιανικής λατρείας, επιβιώνουν και μέσα στό καινούργιο λατρευτικό κλίμα πού δημιουργείται μέ τήν εμφάνιση και τήν επικράτηση του Χριστιανισμού . Πολλά έθιμα εμφανίζονται μέ νέο θρησκευτικό πυρήνα, παίρνουν καινούργια ζωή, νέο χρώμα, πρωτόφερτο φώς, μυστική δύναμη. Και όλα αυτά κάνουν τīs γιορτές πιό χαρούμενες, πιό φωτεινές και πιό γραφικές.

Ένα από τά ειδωλολατρικά έθιμα είναι και τά καρναβάλια, πού κάνουν τήν εμφάνισή τους μέ τά Θεοφάνεια σέ πολλές περιοχές του Πόντου (Τραπεζούντας, Αργυρούπολης, Σαμψούντας, Σουρμένων, Ματσούκας, Πλατάνων). Τά καρναβάλια (οι μωμόγεροι) τού Δωδεκαήμερου είχαν και έχουν περισσότερο ψυχαγωγικό και λιγότερο κοινωνικό ή οικονομικό σκοπό.

Ωστόσο είναι βέβαιο ότι οι ειδωλολατρικές προλήψεις και δεισιδαιμονίες, όποιες κι αν είναι, διασκεδάζονται και καταποντίζονται μέσα στον ωκεανό της ορθόδοξης λαϊκής πίστης και λατρείας, πού φιλοξενούν τά λατρευτικά έθιμά μας.

ΜΕΘΕΟΡΤΙΑ ΕΘΙΜΑ

Σέ πολλά μέρη του Πόντου πολλές εκδηλώσεις το Δωδεκαήμερου επαναλαμβάνονταν ή συνεχιζότανε (φώτισμαν, ράντισμαν, μωμοέρα, επισκέψεις, γλέντια) μέχρι και την απόδοση της γιορτής των Φώτων. Χαρακτηριστικό είναι τό γεγονός ότι από την επομένη των Θεοφανείων (τού Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστή) άρχιζαν οι γάμοι, πού γινότανε ως την Κυριακή της Τυροφάγου.

Στό Ωραιόκαστρο της Άρδαςας πού στις 7 του Γενάρη πανηγύριζε ή ενορία τους, έδιναν θεατρικές παραστάσεις και παρίσταναν Ματσουκάτκα χαράντας.

Σέ ένα γλέντι γάμου πρωτοεμφανίστηκε τό 1904 και ακούστηκε γραμμόφωνο, πού ήταν φυσικό νά κάνει εντύπωση και νά προσελκύσει την προσοχή όλων. Ένας χωρικός ακούγοντας φωνή και τραγούδια και μήν μπορώντας νά εξηγήσει αυτό πού έβλεπε και άκουγε, είπε έκπληκτος: Ατός ό αφορισμένον πώς εχώρεσεν ατουπές; [Εξαδάκτυλος Γ. Παύλος}.

Πάντως, όσα πολλά έθιμα κι αν ξεχάστηκαν ή μέ τόν καιρό ξεχνιούνται, ό απόηχός τους μένει και όσα σώζονται σκορπούν γοητεία, ποίηση και γραφικότητα και μαζί μέ όλα τά άλλα ήθη και έθιμα τού «ενιαυτού» (ανοιξιάτικα, φθινοπωρινά και χειμωνιάτικα) αποτελούν τό οξυγόνο του ελληνικού λαού.

Πηγή: Αρχείον Πόντου, τομ. 38 (Α' Συμπόσιον Ποντιακής Λαογραφίας, Αθήναι 12-15. 6. 1981).- fdathanasiou.wordpress.com